

K-14038
П 312796 / 168

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 168

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

Випуск 13

65 коп.

Вісн. Харк. ун-ту, 1978, № 168, 1—64.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00280612

5

Part. as

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

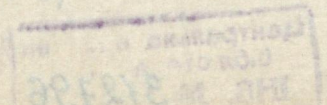
ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 168

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 13

ХАРКІВ
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1978

ІМІ

Друкується за рішенням кафедри наукового комунізму Харківського держуніверситету від 12 лютого 1977 р.

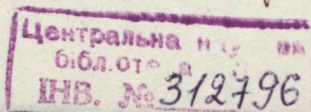
У віснику вміщено статті, в яких розглядаються питання пролетарського інтернаціоналізму в теоретичній спадщині Ф. Енгельса, висвітлюються актуальні питання розвитку соціально-класової структури розвинутого соціалістичного суспільства, розкривається діалектика політосвітньої роботи у виробничих колективах та ін.

Редакційна колегія: доц. М. І. Сазонов (відп. ред.), доц. М. М. Копаниця (заст. відп. ред.), канд. філос. наук Б. Т. Личко.

Адреса редакційної колегії:
310077, Харків-77, майдан Дзержинського, 4, університет, кафедра наукового комунізму. Тел. 40-18-63.

Редакція гуманітарної літератури.

© Харківський державний університет, 1978.

Л. Г. ДЕРГАЧОВА

**ПИТАННЯ ПРОЛЕТАРСЬКОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ
В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Ф. ЕНГЕЛЬСА 80—90-х РОКІВ XIX ст.**

Пролетарський інтернаціоналізм — найважливіший, перевірений життям принцип діяльності комуністів. Він пронизує весь зміст теорії і практики наукового комунізму. В постанові ЦК КПРС «Про 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що солідарність робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, підтримка ними боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, добровільне співробітництво рівноправних, незалежних комуністичних партій, органічне поєднання ними в своїй діяльності національних та інтернаціональних інтересів трудящих — це і є пролетарський інтернаціоналізм в дії. Разом з тим, як вказувалося на XXV з'їзді КПРС, досвід робітничого руху свідчить, що відмова від принципу пролетарського інтернаціоналізму неминуче знижує ефективність боротьби проти імперіалізму і, в кінцевому рахунку, приводить до поразки. Берлінська Конференція комуністичних і робітничих партій Європи (1976 р.) у своєму підсумковому документі вказала, що боротьба за соціалізм у своїй країні тісно зв'язана із взаємною солідарністю трудящих усіх країн, прогресивних рухів і народів у боротьбі за мир і соціалізм в усьому світі.

Розуміючи це, буржуазні ідеологи всіляко намагаються перекрутити марксистсько-ленінське вчення про пролетарський інтернаціоналізм.

Заслуговує різкого засудження також позиція тих діячів, які або трактують пролетарський інтернаціоналізм так, що від нього мало чого залишається, або навіть відкрито пропонують відмовитися від інтернаціоналізму, вважаючи, що інтернаціоналізм, який обґрунтували й захищали К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін, нібито застарів. «З нашої ж точки зору, — говорить у звітній доповіді ЦК XXV з'їзду партії, — відмовитися від пролетарського інтернаціоналізму означало б позбавити компартії і взагалі робітничий рух могутньої і випробуваної зброї... Ми, радянські комуністи, вважаємо захист пролетарського інтернаціоналізму святим обов'язком кожного марксиста-ленінця» [4, с. 35].

Захист принципу пролетарського інтернаціоналізму, постійний розвиток і проведення в життя потребують дальшої розробки його теорії. Надійною методологічною основою при цьому служить спадщина засновників наукового комунізму.

Пролетарський інтернаціоналізм — складне, багатопланове суспільне явище, яке, з одного боку, набуває дальшого розвитку залежно від практичної революційної боротьби робітничого класу, а з другого — справляє визначальний вплив на процес і результат цієї боротьби. Тому К. Маркс і Ф. Енгельс протягом десятиків років у своїх творах з різних боків висвітлювали цю, одну з найскладніших проблем соціально-політичного розвитку. Природно, що не всі періоди розвитку їх поглядів здобули належного висвітлення в літературі. Особливо це стосується періоду теоретичної діяльності Ф. Енгельса у 80—90-х роках XIX ст.

Наприкінці 80—90-х років XIX ст. розпочався новий етап міжнародного робітничого руху. В. І. Ленін, відзначаючи найістотніші риси цього етапу, писав: «Вчення Маркса здобуває повну перемогу і — *йде вище*. Повільно, але неухильно йде вперед процес добирання і збирання сил пролетаріату, підготовки його до майбутніх битв» [2, с. 2—3].

Новий етап робітничого руху є початком другого етапу в розвитку пролетарського інтернаціоналізму. Характеризуючи його нові риси в революційному русі, Енгельс звертає увагу на такі моменти:

1. Змінився сам пролетаріат — суб'єкт пролетарського інтернаціоналізму: численний, великопромисловий, організований в самостійні робітничі партії, дисциплінований пролетаріат, ідеологією якого стала марксистська теорія, від почуття солідарності, від психології інтернаціоналізму перейшов до свідомих єдиних міжнародних дій, спрямованих проти світового капіталу [1, т. 22, с. 277, 362, 507].

2. Соціальною базою розповсюдження пролетарського інтернаціоналізму став робітничий клас капіталістичних країн [1, т. 22, с. 58, 276; т. 21, с. 254—255], передове селянство [1, т. 22, с. 515—516; т. 39, с. 85—86, 291, 303, 327], прогресивні кола інтелігенції [1, т. 22, с. 536; т. 38, с. 155]. У 1893 р., констатує успіхи поширення ідеології пролетарського інтернаціоналізму з дня виходу в світ «Маніфесту Комуністичної партії», Енгельс у листі болгарським соціал-демократам писав: «Вимоги, що їх висуває інтернаціоналізм, зростають з кожним роком. До 1848 р. можна було задовольнятися тим, що до певної міри знаєш основні мови Західної і Центральної Європи, а тепер справа дійшла до того, що мені на старості літ доводиться ще вивчати навіть румунську і болгарську мови, щоб слідувати за просуванням соціалізму на Схід і Південний Схід» [1, т. 22, с. 402].

Відзначаючи новий ступінь єдності борців проти капіталу,

Енгельс із задоволенням підкреслював: «Союз міжнародного пролетаріату, який Перший Інтернаціонал міг лише передбачати і підготовляти... став уже дійсністю» [1, т. 22, с. 277].

3. Змінилися форми організації пролетаріату. Головною формою тепер стали національні соціал-демократичні партії, які в 1889 р. об'єдналися як рівноправні й самостійні у Другий Інтернаціонал для спільних активних дій проти міжнародного капіталу [1, т. 35, с. 218].

4. Змінилися умови боротьби робітничого класу. З переходом капіталізму до своєї останньої стадії — імперіалізму буржуазія втратила свою прогресивну роль в суспільному розвитку, загострилися суперечності у кожній капіталістичній країні, а також на світовій арені.

Новий етап розвитку пролетарського інтернаціоналізму в робітничому русі, висунув перед Енгельсом завдання дальшої розробки теорії пролетарського інтернаціоналізму. На першому етапі (з моменту стихійних виступів пролетаріату до Паризької Комуні) перед Марксом і Енгельсом стояло головне завдання теоретичного обґрунтування необхідності свідомого об'єднання пролетаріату в боротьбі за своє соціальне й національне визволення, формування ідеології пролетарського інтернаціоналізму на основі інтернаціоналізму як природної психічної властивості пролетаріату, що стихійно виявлялася в підтримці й співчутті один до одного. Тепер же першочерговим завданням стало навчити пролетаріат правильно поєднувати національні й інтернаціональні інтереси в революційній боротьбі, захистити ідеологію інтернаціоналізму від опортунізму, що зародився у 80-х роках у робітничому й соціалістичному русі¹.

Ще в 1843 р. Енгельс дав теоретичне обґрунтування необхідності поєднання національних та інтернаціональних завдань в робітничому русі. Він вказував, що об'єктивною основою збігу національного та інтернаціонального є необхідність усунення конфлікту між продуктивними силами і виробничими відносинами буржуазного суспільства як всередині країни, так і в міжнародному масштабі: «Комунізм — не наслідок особливого становища англійської або якоїсь іншої нації, а необхідний висновок, який неминуче випливає з передпомилок, закладених у загальних умовах сучасної цивілізації» [1, т. 1, с. 489]. Енгельс підкреслює, що, оскільки кожна нація прийшла до розуміння необхідності комунізму, виходячи з конкретних національних особливостей розвитку своєї країни, в них не може не бути розходжень з другорядних питань — в головному ж їхні інтереси збігаються.

¹ Термін «опортунізм» з'явився в політичній мові Енгельса на початку 80-х років XIX ст. Див. В. О. Кунін а. Ф. Энгельс о сущности реформизма в рабочем движении. — «Вопросы истории КПСС», 1971, т. 4, с. 71.

Пізніше в листі до Бовіо, поглиблюючи висновок про об'єктивні основи поєднання національних та інтернаціональних інтересів у робітничому русі, Енгельс зазначав, що це обумовлено наявністю загальних закономірностей соціалістичної революції і специфікою їх вияву в різних країнах [1, т. 33, с. 355 (примітка)].

Пояснюючи діалектичну єдність національного та інтернаціонального, Енгельс писав, що в робітничому русі справді національні ідеї одночасно є і інтернаціональними, але інтернаціональне не зводиться тільки до прогресивно-національного, а включає його як свою частину. Сама боротьба національних загонів робітничого класу є частиною боротьби міжнародного пролетаріату, залежить від її успіхів і визначається нею. В роботі «Європейські робітники в 1877 році» Ф. Енгельс писав, що інтернаціональні завдання пролетаріату свідомо або стихійно виникають з самої боротьби його, з потреб робітничого руху, що для успіху революційної боротьби пролетаріату потрібний єдиний план дій, який пристосовується до різноманітних умов кожної нації і місцевості, але скрізь зберігає свої основні риси, забезпечуючи єдність мети і відповідність засобів досягнення цієї мети — звільнення робітничого класу [1, т. 19, с. 130].

Отже, як бачимо, підпорядкування національних завдань інтернаціональним — не штучний прийом, нав'язаний робітничому руху комуністами, як про це тлумачать буржуазні ідеологи, а об'єктивна потреба самого революційного робітничого руху, яка не означає ігнорування національного. Енгельс вказував, що одним з найважливіших принципів пролетарського інтернаціоналізму є врахування національних завдань та інтересів [1, т. 21, с. 403—404; т. 22, с. 362; т. 35, с. 212—213; т. 39, с. 75]. Необхідність врахування національних завдань та інтересів Енгельс пов'язував з тим, що передумови соціалізму формуються на ґрунті внутрішнього розвитку кожної країни, хоч цей розвиток невіддільний від загальної еволюції даного суспільного ладу в цілому. Революція, за Енгельсом, — це рух мас, а маси можна привести в рух тільки тим шляхом, що відповідає конкретній країні і її умовам [1, т. 36, с. 46, 245, 293, 471]. Тому Енгельс був проти механічного перенесення способів боротьби з однієї країни в іншу. В листі Полю Лафаргу від 3 січня 1894 р. він писав: «Внутріполітичні умови... такі відмінні, що спосіб діяння, найкращий для однієї країни, може бути абсолютно неможливим і навіть шкідливим для іншої [1, т. 39, с. 157]. Разом з тим він вказував, що успіхи, завойовані в одній країні, справляють великий вплив на всі інші країни [1, т. 39, с. 116].

На основі аналізу єдності національного та інтернаціонального в робітничому русі Енгельс розвиває зміст самого поняття пролетарського інтернаціоналізму. В листі до Лаури Лафарг

від 20 червня 1893 р. він пише: «Інтернаціональний союз можливий тільки між *націями*, чие існування, автономія і незалежність у внутрішніх справах охоплюються, виходить, самим поняттям інтернаціоналізму» [1, т. 39, с. 71]. Відстоюючи класовий підхід у розумінні самостійності та незалежності нації, Енгельс виступав проти абсолютизації національно-особливого, прагнення до ізолюваності, ігнорування інтернаціональних об'язків у боротьбі. Одну з головних причин слабкості англійського робітничого руху того часу він вбачав у його ізолюваності від міжнародної революційної боротьби, у його байдужості до всього, що відбувається за кордоном [1, т. 38, с. 418]. Енгельс рішуче засуджував необгрунтовані претензії окремих партій і загонів робітничого класу на якусь особливу роль в міжнародному робітничому русі. Так, в листі до Лафарга 27 червня 1893 р. він критикував помилкове положення відозви Національної ради французької Робітничої партії, де висловлювалося прагнення представити Францію як країну, якій відведена в майбутній соціалістичній революції в Європі головна роль. Свої претензії французькі соціалісти підкріплювали тим, що Франція, на відміну від Німеччини і Англії, є республікою і, отже, нібито політично знаходиться попереду цих країн. Енгельс зазначив, що не можна просто протиставляти монархію буржуазній республіці, забуваючи про їх класову суть [1, т. 39, с. 74], не можна зображувати демократію буржуазної республіки як «чисту» демократію. Політика об'єднання робітників у боротьбі за «чисту» демократію є зрадою робітничого руху, бо «чиста» демократія виступає як «останній якір порятунку всього буржуазного і навіть феодального господарства». У момент визрівання революції усе реакційне надягає демократичну маску, за спиною «чистої» демократії групується вся реакційна маса, щоб відвернути робітників від революції [1, т. 36, с. 205—206]. Головним завданням пролетарських партій Енгельс вважав формування інтернаціональної свідомості в робітників кожного національного загону. «Найважливіше — це самосвідомість класу», — підкреслював він, маючи на увазі становлення ідеології пролетарського інтернаціоналізму як найвищого ступеня класової самосвідомості [1, т. 39, с. 26].

У 80—90-ті роки XIX ст. виникла небезпека світової війни, тому Енгельс велику увагу приділяє розробці питання про співвідношення пролетарського інтернаціоналізму і патріотизму. Ще в праці «Німецька ідеологія» Маркс і Енгельс порушили це питання. Вони відзначали, що розвиток нації багато в чому обумовлений її здатністю до спілкування з іншими націями. У процесі цього спілкування відбувається взаємне матеріальне і духовне збагачення націй і саме національне піднімається на новий ступінь розвитку. В класовому суспільстві процес національного спілкування неминуче проходить через класові інтереси й цілі. Пролетарський інтернаціоналізм спрямовує процес

спілкування націй в русло класових інтересів робітничого класу і тим самим сприяє прогресивному розвитку кожної нації.

Дальшої розробки проблема співвідношення пролетарського інтернаціоналізму і патріотизму набула в «Маніфесті Комуністичної партії». В основному лозунгу пролетарського інтернаціоналізму — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — відображено об'єктивне значення боротьби робітничого класу — інтернаціональної за змістом, національної за формою. Маркс і Енгельс підкреслювали, що об'єднання потрібне для того, щоб добитися національного і соціального звільнення, тобто для того, щоб пролетаріат міг знайти вітчизну.

У 80—90-ті роки XIX ст. Енгельс вніс нові положення в розробку даної проблеми: 1) визнання справедливого характеру національно-визвольної війни; 2) необхідність програми дій міжнародного пролетаріату в боротьбі за відвернення війни і в разі війни. Ф. Енгельс розкрив зміст самого поняття патріотизму. В листі до П. Лафарга від 27 червня 1893 р. Енгельс, пояснюючи зміст поняття патріотизм, зазначив, що патріотизм — це конкретно-історичне поняття, яке має глибокий класовий зміст, а тому інтернаціоналізм і патріотизм не суперечать один одному. «Я розмовляю з нєнімцями як німець, так само як я розмовляю з німцями просто як інтернаціоналіст...» [1, т. 39, с. 72]. За Енгельсом, патріотизм — це гордість за революційне минуле країни і в той же час критика всього реакційного, що заважає дальшому розвитку як своєї країни, так і інтернаціональній боротьбі за комунізм. «Ви також маєте цілковиту рацію, — пише він Лафаргу, — коли пишетеся революційним минулим Франції і вважаєте, що це революційне минуле відіб'ється в її соціалістичному майбутньому» [1, т. 39, с. 72]. Разом з тим Енгельс роз'яснює, що не можна підходити з позакласовою оцінкою до історії своєї країни. Не можна забувати, що керівництво буржуазною революцією з боку виключно Франції привело «до Наполеона, до завоювання, до вторгнення Священного союзу», а це завдало величезної шкоди як прогресивному розвитку самої Франції, так і розвитку міжнародного робітничого руху [т. 39, с. 73].

Підкреслюючи єдність патріотизму та інтернаціоналізму в робітничому русі, Енгельс рішуче заперечував політику гегемонізму з боку окремих партій і загонів пролетаріату. Цілком допускаючи авангардну роль якоїсь партії чи загону робітничого класу на певному етапі революційного руху, що, природно, впливала з успіхів політики цієї партії, із ступеня її впливу на маси, з досвіду ведення боротьби, Енгельс одночасно різко відкидав спроби нав'язування методів і форм боротьби як явищ, що суперечать духу інтернаціоналізму. Звільнення пролетаріату від влади капіталу може бути тільки міжнародною справою, тому основою бойового співробітництва різних національних

загонів робітничого класу Енгельс вважав ідейну єдність і повну рівноправність всіх учасників цієї боротьби, їх взаємну відповідальність та відданість справі звільнення пролетаріату.

Отже, з переходом від домонополістичної стадії розвитку капіталізму до імперіалізму розпочався новий етап робітничого руху і другий етап розвитку пролетарського інтернаціоналізму. Потреби революційного руху висунули необхідність розробки теоретичних положень інтернаціоналізму, що сприяють правильному розумінню і вирішенню таких складних питань соціально-політичного життя, як поєднання в робітничому русі національних та інтернаціональних завдань і інтересів, патріотизму і інтернаціоналізму, рівноправності й самостійності пролетарських партій та національних загонів робітничого класу з їх відповідальністю за успіх боротьби проти капіталу як всередині країни, так і на міжнародній арені.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 1, 21, 22, 33, 35, 36, 38, 39.
2. Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 23.
3. «Про 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції». Газ. «Радянська Україна», 1977, 1 лют.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1970. 288 с.
5. Фридрих Энгельс. Биография. М., Политиздат, 1970. 175 с.

В. І. НЕЧИПУРЕНКО, д-р іст. наук

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ НАРОДІВ У ПЕРІОД ЖОВТНЯ

В. І. Ленін — справжній патріот-інтернаціоналіст розглядав Велику Жовтневу соціалістичну революцію як складову частину і головну опорну базу світової революції. Тому захист і зміцнення Країни Рад стали основним змістом патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму робітничого класу всього світу. В особі молодой соціалістичной країни російський робітничий клас і пролетарі всіх країн вперше знайшли свою, справді пролетарську Вітчизну, захист якої був патріотичним і інтернаціональним обов'язком. «Зараз, борючись за соціалістичний лад в Росії, — вказував В. І. Ленін, — ми боремось за соціалізм усього світу» [1, т. 37, с. 66].

Розглядаючи Велику Жовтневу соціалістичну революцію як складову частину загальної боротьби міжнародного робітничого класу проти імперіалізму, В. І. Ленін підкреслював, що Радянська Росія завоювала собі співчуття трудящих в усьому світі, що вона набуває собі союзників не щодня, а щогодини [див. 1, т. 41, с. 339].

Велику допомогу Країні Рад в перші роки її існування подав міжнародний пролетаріат, який розглядав захист молодой соціалістичной Вітчизни як свою кровну справу. Заклик «Руки геть від Радянської Росії!» висунули англійські пролетарі. Палко вітаючи Великий Жовтень, робітничий клас заявив, що він

не допустить, щоб його використали для розгрому соціалістичної республіки.

Не був осторонь від подій у Росії 1917 року і американський народ. Вірний друг радянських людей американський комуніст Альберт Рис Вільямс, борець Червоної Армії, закликав трудящих усіх країн захищати першу в світі соціалістичну, державу: «Із загальної темряви, — писав він, — раптом запалало світло російської революції, пробуджуючи великі надії людства» [5].

Велику Жовтневу соціалістичну революцію гаряче підтримали французький пролетаріат і вся трудова Франція. Моріс Торез писав, з яким небувалим захопленням французькі пролетарі сприйняли Жовтневу революцію: «Навіть найвідсталіші з них розуміли, що в Росії будеться їх республіка, що справа, за яку так доблесно борються і вмирають російські робітники, — їх справа, загальна справа трудящих усіх країн» [6, с. 32].

У серпні 1918 р. в Росії була створена французька комуністична група РКП(б), що почала видавати газету «Третій Інтернаціонал». Ця група правильно оцінила інтернаціональний характер війни на захист завоювань Жовтня і так само, як англійський пролетаріат, виступила з їх підтримкою. Дії групи схвалив французький прогресивний журнал «Клярте», очолюваний видатним письменником і політичним діячем Анрі Барбюсом. У журналі друкувалися статті, що гнівно засуджували міжнародну змову імперіалістів, спрямовану проти Радянської Росії, закликали визнати першу соціалістичну країну.

Керівники французького пролетаріату Марсель Кашен, Поль Вайян-Кутюрє, Раймон Лефе активно роз'яснювали інтернаціональний характер війни на захист соціалістичної держави. Ця робота дала свої позитивні результати. Екіпажі військових кораблів у Чорному морі, що прибули для окупації півдня Росії, повстали. Їх активно підтримали робітники Франції. Незважаючи на те, що повстання французьких військових моряків було придушено, воно надало значної підтримки молодій радянській республіці, бо примусило відкликати ескадру назад до Франції.

У 1920 р. Марсель Кашен прибув до Радянського Союзу і був прийнятий В. І. Леніним. Ця зустріч дуже вплинула на Кашена. Після повернення до Франції він їздив по своїй країні і розповідав робітникам про поїздку до Росії, про зустріч з В. І. Леніним, роз'яснював трудящим масам інтернаціональний характер війни на захист Великого Жовтня. Робота інтернаціоналістів Франції одержала широку підтримку в Болгарії, Польщі, Угорщині, Італії, Австрії, Німеччині. Так, парламентська група болгарських комуністів (тісняки) вимагала від уряду видворити білогвардійців з Болгарії.

У вересні 1918 р. Центральний Комітет Італійської соціалістичної партії опублікував звернення до робітничого класу,

до всіх трудящих країни. У зверненні схвалювалося створення першої в світі соціалістичної держави і говорилося про те, що її поява прийшла не до смаку імперіалістам, що вони чинять відчайдушні спроби з метою придушити завоювання революції. Італійська соціалістична партія закликала свій робітничий клас вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти нападу імперіалістичних армій на Країну Рад. Італійські комуністи добре розуміли, що, захищаючи Великий Жовтень, вони в той же час створюють умови для революції в Італії. Народні маси Італії широко відгукнулися на заклик соціалістичної партії. Незабаром тут почалась хвиля мітингів, маніфестацій, страйків, організувалися зриви відправки зброї для контрреволюційних сил Росії.

Широкий рух на захист Великої Жовтневої соціалістичної революції охопив не тільки тил, але й значні маси солдат і навіть частину офіцерського складу. Не бажаючи воювати з Радянською Росією, повставали цілі підрозділи солдат і матросів.

В єдиному революційному потоці інтернаціональної боротьби проти міжнародного імперіалізму розгорталася національно-визвольна боротьба народів Азії і Африки. Так, в Ірані і Єгипті під впливом Жовтня народні маси вперше в історії створили ради — свої органи народовладдя. Монголія, Афганістан і Турція після впертої боротьби і відчайдушного опору реакційних сил добилися державної незалежності.

Могутнім був вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на стан світового революційного процесу в цілому. Жовтнева соціалістична революція прорвала фронт імперіалізму і поклала початок світовій революції. Завдання міжнародних революційних сил полягало в тому, щоб «цю силу соціалізму, цей соціалістичний факел, це джерело соціалізму, яке активно діє на весь світ, підтримати, відстояти і зберегти» [1, т. 37, с. 15]. Інтернаціональний характер Великого Жовтня сприяв створенню на території нашої країни інтернаціональних батальйонів, полків і військових з'єднань. Їх організація проходила добровільно за ініціативою іноземних громадян, що проживали в Росії. Це були головним чином військовополонені або біженці з тієї чи іншої країни.

Велика кількість військовополонених розміщувалася в 410 таборах європейської і азіатської частини Росії, у тому числі на Далекому Сході. Основна їх маса була розташована на території Казанського і Омського, а також на території Туркменського та Іркутського військових округів. Приблизно половина військовополонених працювала на заводах і фабриках, в шахтах, на залізницях і в сільському господарстві. Це дозволяло їм безпосередньо спілкуватися з російським робітничим класом і селянством, що справляло на них великий позитивний вплив. Трудящі однієї країни, спілкуючись з трудящими іншої країни, швидко знаходили спільну мову та взаєморозуміння.

За відгуками самих військовополонених, у Радянській Росії для них склалася сприятлива, дружня обстановка. А це, в свою чергу, породжувало у них братерські почуття. Вони з захопленням зустріли Велику Жовтневу соціалістичну революцію, що була їм близькою і зрозумілою за своїм соціальним змістом. Це об'єднувало і згуртовувало їх. Російські комуністи знайомили військовополонених з лєнінізмом, роз'яснювали інтернаціональний характер Великого Жовтня. До військовополонених в Радянській Росії ставились з повагою. Їх приймали до партії, а найбільш талановитих висували на керівні партійні й державні посади. Так, угорський комуніст Бєла Кун був обраний до Томського обласного комітету партії, брав активну участь у редагуванні місцевої газети «Прапор революції» та журналу «Сибірський робітник». У цих радянських органах преси Бєла Кун вмістив ряд своїх статей, глибоко інтернаціональних за змістом.

Одним з найважливіших центрів революційної діяльності військовополонених стало сибірське місто Томськ. Тут за ініціативою і під керівництвом Бєла Куна у таборах військовополонених була створена перша соціал-демократична організація. До її складу увійшли видатні революціонери: Ференц Мюнніх, Дьюла Гарді, Бєла Ярош, Карой Рейнер, Еріє Ліпчис, Імра Сіладі та ін. Члени цієї соціал-демократичної організації проводили велику роботу, роз'яснюючи військовополоненим злободенні питання війни, миру, революції, інтернаціональний характер війни на захист Радянської республіки. Приклад Томська наслідували табори військовополонених таких міст, як Чита, Омськ, Казань.

У багатьох військовополонених склалося правильне розуміння характеру війни на захист першої в світі соціалістичної держави. Вони щиро прагнули допомогти радянському народу захистити завоювання Великого Жовтня. У грудні 1917 р. в загальномосковському мітингу військовополонених взяли участь югослави, болгар, угорці, чехи, поляки, румуни. У одностайно прийнятому зверненні підкреслювалося: «Російський народ вказав світові той шлях, яким слід йти, щоб покласти кінець цій безумній і злочинній війні» [58].

У вересні 1918 р. в Кінешмі відбулися збори військовополонених. У прийнятій резолюції зазначалося: «Ми, військовополонені, шлемо привіт РНК і заявляємо, що російська революція є революція міжнародна, яка захищає інтереси трудящих усього світу, а тому заявляємо, що будемо її підтримувати всіма силами, разом з російськими робітниками і селянами будемо боротися з контрреволюцією» [3].

Військовополонені не тільки приймали заклики і звернення, але й організаційно закріплювали свою інтернаціональну єдність.

У грудні 1917 р. на перших делегатських зборах військово-полонених Московського військового округу обирається комітет військовополонених — інтернаціоналістів, а в лютому 1918 р. такі ж комітети створюються в Петрограді, Самарі, Ярославлі, Твері, Серпухові, у березні — в Читі й Красноярську, Омську, Томську, Іркутську. Організації військовополонених охоплювали великі маси людей. Створення інтернаціональних організацій військовополонених було незвичайним явищем в історії людства.

Інтернаціональний характер Великої Жовтневої соціалістичної революції мав величезне значення для зміцнення солідарності всіх народів Росії, що виникла у винятково складній міжнародній і внутрішній обстановці, в ході непримиримої боротьби Комуністичної партії проти буржуазного націоналізму і великодержавного шовінізму, в процесі переборення економічної і культурної відсталості, недовіря між народами, породженого царизмом.

Як зазначається у постанові ЦК КПРС «Про 60-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», пролетарський інтернаціоналізм — великий, перевірений життям принцип діяльності комуністів, під його прапором було одержано перемогу Жовтня, закріпилися позиції першої соціалістичної держави, виникла світова система соціалізму, міцніє і розвивається співробітництво соціалістичних держав, росте і шириться міжнародний комуністичний рух [див. 4].

Одержана в 1917 р. перемога закріпила узи солідарності між народами. Цементуючою основою цієї солідарності був і залишається унікальний досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції. Створення союзу робітників і селян, керованого марксистсько-ленінською партією; широка система спілкування робітничого класу з непролетарськими верствами; поетапність революційного процесу, знищення старого державного апарату і заміна його новою державою робітничого класу — диктатурою пролетаріату; об'єднання всіх сил і використання всіх необхідних засобів для захисту соціалістичної революції і поразки контрреволюції; єдність із світовим робітничим і антиімперіалістичним рухом; мобілізація і об'єднання трудящих мас в ще більших масштабах; дальший розвиток марксизму та ідеологічне, політичне і організаційне зміцнення партії на основі принципу демократичного централізму — все це має не тільки російське, а й міжнародне значення.

Тільки ревізіоністи-догматики можуть заперечувати, що суперечності, успішно усунені в Росії в жовтні 1917 р., не є в своїй основі ідентичними тим, з якими стикаються сьогодні загони світового комуністичного руху, що тільки прокладають собі шлях до влади. Разом з тим абсолютно очевидним є те, що розв'язання цих ідентичних за змістом суперечностей значною мірою відрізнятиметься від того, як вони були розв'язані

в Росії у жовтні 1917 р. Співвідношення сил у світі з того часу різко змінилося. Специфічні особливості кожної окремої країни відрізняються як від існуючих в Росії у 1917 р., так і від існуючих в інших країнах. Все це слід мати на увазі. Закоренілі догматики, заперечуючи це, заперечують і інтернаціональний характер Великої Жовтневої соціалістичної революції, інтернаціональний обов'язок її захисту.

Оскільки визнання універсального характеру радянського досвіду створює широкі можливості для творчого пошуку, надзвичайно важливо, щоб цей пошук не завів від реальності до фантазії, до опортуністичного поклоніння національним особливостям або до більш серйозних помилок, що можуть зашкодити інтернаціональній єдності народів.

Ідеями пролетарського інтернаціоналізму пронизаний весь хід і результати Великої Жовтневої соціалістичної революції, оскільки пролетарський інтернаціоналізм — це, по-перше, обґрунтована ідеологія і політика, що виражає загальність інтересів робітничого класу всіх країн і націй. По-друге, — це певний тип практичних взаємовідносин, єдність дій робітничого класу різних націй у боротьбі за мир, національну незалежність, демократію і соціалізм. По-третє, пролетарський інтернаціоналізм — це не тільки світогляд робітничого класу, але й моральний принцип, моральні норми відносин між робітничим класом різних націй. По-четверте, — це не тільки теоретичне обґрунтування, але й соціальне почуття класової єдності робітників, братерство людей праці у боротьбі за їх ідеали — звільнення всіх трудящих від капіталістичного рабства, утвердження комуністичного суспільства. Що стосується соціалістичного інтернаціоналізму, то він є ідеологією і політикою соціалістичних країн, всієї світової системи соціалізму. Він знаходить конкретний вияв у новому типі відносин між державами цієї системи, охоплюючи всі сфери ідеології, політики та економіки.

В соціалістичному суспільстві патріотизм і інтернаціоналізм — єдине ціле, сповнене високого значення і змісту. Справжній патріот-інтернаціоналіст не може замикатися в національній шкарлупі, ігнорувати завдання світової пролетарської революції. Тому бути інтернаціоналістом і патріотом на ділі — значить самовіддано боротися за інтереси робітничого класу, всіх трудящих в їх солідарності проти імперіалізму, бути відданим Великому Жовтню. Пролетарський інтернаціоналізм був і залишається міцним, перевіреним знаряддям комуністичного і робітничого руху. У постанові ЦК КПРС «Про 60-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що солідарність робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, їх підтримка боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, добровільне співробітництво рівноправних, незалежних братніх партій, органічне поєднання ними в своїй політиці національних та інтернаці-

ональних інтересів трудящих — це і є пролетарський інтернаціоналізм в дії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 4, 37, 41.
2. «Правда», 24 февр. 1918 г.
3. «Правда», 20 марта 1918 г.
4. «Правда», 1 февр. 1917 г.
5. «Социал-демократ», 6 янв. 1918 г.
6. Торез М. Сын народа. М. Изд-во иностр. лит., 1950.

В. А. ЧИЖИКОВ

ЗАСНОВНИКИ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ ПРО РОЛЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Зрілі національні відносини, що склалися в ході соціалістичних перетворень у нашій країні, — типова риса розвинутого соціалізму. Одним з виявів досконалості цих відносин на сучасному етапі є формування радянського народу як нової історичної спільності людей. Підкресливши це важливе теоретичне положення, XXV з'їзд КПРС відзначив, що в основі радянського народу лежить непорушний союз робітничого класу, селянства та інтелігенції при провідній ролі робітничого класу.

Питання про роль робітничого класу в розвитку національних відносин вперше поставили і всебічно дослідили засновники наукового комунізму. Вони вказали на об'єктивні умови існування пролетаріату, його місце в системі суспільного виробництва, як на головні фактори, що визначають його все-світньо-історичну роль в ліквідації капіталістичного ладу, в створенні нових суспільних відносин.

Успішне виконання пролетаріатом своєї історичної місії класики марксизму-ленінізму ставили в пряму залежність від єдності дій національних загонів міжнародного робітничого класу. Вони встановили, що інтернаціоналізм має глибоке соціально-економічне й класове коріння в об'єктивних умовах життя і боротьби робітничого класу. Пролетарський інтернаціоналізм, писали вони, впливає з самого характеру класової боротьби проти капіталізму, оскільки визволення праці — не місцева і не національна проблема, а соціальна, що охоплює всі країни, в яких існує сучасне суспільство... [див. 2, с. 14].

Роз'яснюючи тезу «Маніфесту Комуністичної партії» про те, що при капіталізмі робітники не мають батьківщини, В. І. Ленін підкреслив їх інтернаціональний зміст: «У робітника немає вітчизни» — це значить, що (а) економічне становище його

го... не національне, а інтернаціональне; (β) його класовий ворог інтернаціональний; (γ) умови його визволення тяж; (δ) інтернаціональна єдність робітників *важливіша* за національну» [13, с. 311].

Принцип пролетарського інтернаціоналізму був головним вихідним пунктом при розробці В. І. Леніним національної програми більшовиків. В своїй програмі й політиці з національного питання, роз'яснював він, партія виходить із необхідності зближення і злиття робітників усіх націй для спільної боротьби за повалення влади експлуататорських класів [див. 4, с. 68].

Підкреслюючи, що інтернаціональне співробітництво пролетаріату є першою умовою його звільнення, класики марксизму-ленізму вважали спільність інтересів робітників усіх націй результатом машинного виробництва. Більше того, в розвитку машинного виробництва, продуктивних сил К. Маркс і Ф. Енгельс бачили вирішальний фактор процесу інтернаціоналізації, що лежить в основі національних відносин: «Національна відособленість і протилежності народів все більше й більше зникають уже з розвитком буржуазії, з свободою торгівлі, світовим ринком, з одноманітністю промислового виробництва і відповідних йому умов життя» [1, с. 428]. Цим було покладено початок розкриттю закону капіталізму щодо розвитку націй і національних відносин. Остаточне формулювання закону належить В. І. Леніну, який відкрив дві історичні тенденції в національному питанні при капіталізмі. Перша — пробудження національного життя і національних рухів, боротьба проти національного гноблення, створення національних держав. Друга — розвиток відносин між націями, знищення національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя, політики, науки і т. д. [див. 3, с. 121].

Відзначаючи, що обидві тенденції є закономірними для розвитку капіталістичного суспільства, В. І. Ленін підкреслював, що вони перебувають в непримиримій суперечності, бо об'єктивний процес національної консолідації зустрічає протидію з боку націй, що пригнічують, а природна тенденція до інтернаціоналізації життя народів здійснюється насильницькими засобами. Капіталізм, особливо на імперіалістичній стадії, перешкоджає розвитку і зближенню націй. Ця сторона розглядуваного питання важлива тому, що пояснює, чому робітничий клас при капіталізмі виступає носієм традицій до зближення, злиття всіх націй у найвищій єдності, яка, за словами В. І. Леніна, зростає, «з кожною верстою залізниці, з кожним міжнарод-

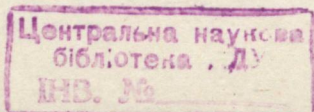
312796
ним трестом, з кожним (міжнародним за своєю економічною діяльністю, а потім і за своїми ідеями, за своїми прагненнями) робітничим союзом» [3, с. 128]. Крім того, вона розкриває взаємозв'язок майбутнього націй і національних відносин з класовою боротьбою пролетаріату, з його історичною місією. Непримиримі суперечності між закономірним процесом господарського об'єднання і імперіалістичними способами цього об'єднання обумовлюють безсилля буржуазії знайти правильне вирішення національного питання. Звідси і революційний висновок, зроблений В. І. Леніним: «При капіталізмі знищити національний (і політичний взагалі) гніт не можна. Для цього необхідно знищити класи, тобто запровадити соціалізм» [6, с. 21].

Вже в епоху домонополістичного капіталізму, коли національне питання ще не стояло так гостро, як в епоху імперіалізму і соціалістичних революцій, К. Маркс і Ф. Енгельс констатували, що доля національних революцій залежить від долі пролетарських, зникла їх уявна самостійність та незалежність від великого соціального перевороту.

Пізніше В. І. Ленін підтвердив непорушність марксистського твердження про підпорядковану роль національного питання по відношенню до класового: «При всякому справді серйозному і глибокому політичному питанні групування йде по класах, а не по націях» [3, с. 130]. Тому для пролетаріату національні вимоги повинні бути підкорені інтересам класової боротьби, його класові інтереси стоять вище вузьконаціональних.

У такому підході до національних відносин чітко виявилася типова риса марксизму-ленінізму — конкретно-історична постановка національних завдань і їх розгляд в діалектичній єдності з класовими завданнями пролетаріату. Це не означає применшення ролі національного питання. Навпаки, тільки його розгляд з точки зору класових інтересів пролетаріату дозволяє зрозуміти справжній зміст національного питання, його місце серед інших соціальних проблем, визначити шляхи його вирішення.

Роль класів у системі національних відносин класового суспільства не рівнозначна. Оскільки формування і розвиток націй відбуваються на ґрунті певного способу виробництва, то і керівником даного процесу є цілком певний клас. Засновники наукового комунізму вказували, що провідний клас має бути носієм способу виробництва, який лежить в основі спільності економічного життя нації, що складається, гегемоном у боротьбі за реалізацію історичних завдань, від вирішення яких залежить національний розвиток, класом, що відіграє головну роль у визначенні соціально-політичного обличчя нації та її взаємовідносин з іншими націями. Безперечно, що клас — носій національних консолідацій повинен консолідуватися раніше від

інших основних класів. Тому робітничий клас не одразу стає провідною силою процесу національного життя.

У «Німецькій ідеології» є вказівка К. Маркса і Ф. Енгельса на те, що потреби виробництва і обміну обумовлюють не тільки перетворення буржуазії з простого стану в клас, але й спонукають її організуватися в національному масштабі і надати своїм звичайним інтересам загальну форму, тобто виступати організатором і представником нації. Розвиваючи цю думку, в «Маніфесті Комуністичної партії» вони зазначають, що на тому ступені історичного розвитку, коли буржуазія бореться за політичну владу, весь історичний рух зосереджується в її руках [див. 1, с. 414]. Із становленням і розвитком капіталістичної нації її єдність послаблюється зростанням класових антагонізмів між буржуазією і пролетаріатом. «... Розвиток капіталізму, — писав В. І. Ленін, — все більше й більше ламає національні перегородки, знищує національну відособленість, ставить на місце національних антагонізмів класові» [5, с. 67].

Вже у період Паризької Комуні, за словами К. Маркса, розвиток капіталістичного способу виробництва, класова диференціація привели до того, що буржуазія почала втрачати здатність керувати нацією. Згодом, за умов загострення класової боротьби між пролетаріатом і буржуазією, накреслюються перспективи переходу керівництва національним розвитком до робітничого класу. Для розуміння змісту цього процесу треба мати на увазі вказівку марксизму-ленізму про необхідність відрізняти справжні інтереси, що виражають потреби розвитку нації, від інтересів, що проголошуються панівним експлуаторським класом як загальнонаціональні. Панівний клас під виглядом загальнонаціонального видає свій інтерес, а найбільш прогресивний клас виражає головні тенденції розвитку нації, її корінні інтереси. Пролетаріат, на якому ґрунтується вся сила нації і її здатність до дальшого розвитку, стає виразником справжніх національних цілей, корінних інтересів більшості нації. Відтепер класові інтереси відіграють визначальну роль порівняно з національними зв'язками людей різних класів.

Залишаючись пригніченим класом, позбавленим засобів виробництва і політичної влади, пролетаріат при капіталізмі справляє обмежений вплив на інтернаціональні й національні процеси, переважно в ідеологічному й політичному планах, хоч і в цих галузях суспільного життя влада належить буржуазії. Але певні можливості створюються вже тим, що робітничий клас, як писав В. І. Ленін, «економічно панує над центром і нервом усієї господарської системи капіталізму...» [11, с. 22], є виробником основної маси матеріальних цінностей, найпереводішим і організованішим класом, зайнятим в найбільш важливій галузі економіки — промисловості.

Перехід керівництва життям нації до пролетаріату В. І. Ле-

нін вважав можливим вже при революційно-демократичній диктатурі пролетаріату і селянства. Це керівництво ще обмежене, бо усунення буржуазії від політичної влади не означає ліквідації капіталізму в економіці. Крім того, сама буржуазія, частина її прихильників у населення не визнають керівництва з боку пролетаріату. Практично тільки в переддень соціалістичної революції, коли пролетаріату вдається сформувати політичну армію революції, коли все більш масовою стає загальнодемократична боротьба, буржуазія втрачає свою роль в житті нації. У Росії, зазначав В. І. Ленін, «пролетаріат виступає... як представник *усієї* нації, всього живого і чесного в *усіх* класах, гігантської більшості дрібної буржуазії...» [9, с. 285]. Проте справжнім керівником нації колишньої царської Росії пролетаріат виступає тільки після перемоги Жовтня.

Із завершенням революції і встановленням диктатури пролетаріату місія робітничого класу не закінчується. Перед ним, поряд з придушенням опору поваленого класу, захистом революційних заврювань, неминуче постає більш істотне завдання комуністичного будівництва: створення нових економічних відносин, нового суспільства. Робітничому класу доводиться розв'язувати складний комплекс економічних і соціально-політичних питань, в тому числі й національне. Головна передумова вирішення цих питань — диктатура пролетаріату, що необхідна, за словами В. І. Леніна, не тільки для придушення експлуаторів але й «для *керівництва* величезною масою населення, селянством, дрібною буржуазією, напівпролетарями в справі «налагодження» соціалістичного господарства» [8, с. 25].

Соціалістична революція ліквідує антагонізм націй, політичну систему національного гноблення, колоніального і напівколоніальної експлуатації, істотно змінює зміст національного питання, але не знімає його з порядку денного. Протягом певного періоду зберігаються економічна, політична і культурна відсталість, фактична нерівність народів, одержані в спадщину від старого ладу.

Робітничий клас кровно заінтересований у встановленні справжньої рівності націй і народностей, оскільки вирішення національного питання — одна з необхідних умов успішного соціалістичного будівництва. Побудова соціалізму створює пролетаріату можливості для повного усунення національного гноблення і його наслідків, що перетворюється в дійсність при повному утвердженні демократії. Демократизацію суспільного життя В. І. Ленін вважав тією основою, на якій будуть ліквідовані щонайменші національні непорозуміння, щонайменше національне недовір'я і з часом відбудеться зближення і злиття націй. Саме перед робітничим класом В. І. Ленін поставив завдання демократичної організації відношення між націями [7, с. 70]. Більше того, він відводив йому керівну роль і в процесі зближення націй, бо інтернаціоналізм пролетаріату спону-

кає його підтримувати все, що допомагає стиранню національних відмінностей і приводить до злиття націй. Виконанню цієї ролі сприяє те, що робітничий клас, за висновком В. І. Леніна, є об'єктивним носієм історичної тенденції до створення єдиного світового господарства, що регулюється за спільним планом пролетаріатом усіх націй. Ця тенденція, що проявилася при капіталізмі, набирає вільного розвитку і завершення в комуністичному суспільстві.

Єдино правильним підходом до вирішення національного питання в багатонаціональній країні В. І. Ленін вважав залучення до революційної боротьби, до боротьби за соціалізм широких селянських, дрібнобуржуазних мас різних національностей під керівництвом робітничого класу. Він передбачив, що переможний пролетаріат допоможе трудящим відсталих країн перейти до соціалістичного ладу і, через певні ступені розвитку, до комунізму, обминувши капіталістичну стадію розвитку [див. 12, с. 234]. Особливе значення це ленінське положення мало для народностей околиць царської Росії, де робітничого класу не було або він знаходився на стадії формування.

Поряд з вимогою принциповості в корінних питаннях національної програми В. І. Ленін вказував на необхідність гнучкого підходу до вирішення часткових питань. На II Конгресі Комінтерну влітку 1920 р. він висловив припущення, що ради можливі і в некапіталістичних країнах, де і мови не може бути про чисто пролетарський рух, але вони будуть не робітничими, а селянськими радами або радами трудящих. Практика радянського будівництва підтвердила правильність цього припущення: в ході встановлення народної влади в Середній Азії тут виникли дехканські Ради, а в народів Крайньої Півночі — родові Ради тощо.

Роль робітничого класу, в першу чергу російського, у створенні й розвитку національної державності, економіки і культури на околицях Російської імперії В. І. Ленін вбачав у пробудженні революційної активності «до самодіяльності й організації трудящих мас» [10, с. 310], прагнення «до самостійного політичного мислення і до самостійної політичної діяльності» [12, с. 233] малих народностей.

Успішне вирішення національного питання в СРСР — доказ сили й життєвості теорії марксизму-ленінізму. Питання про визначальну роль пролетаріату в національних відносинах набуло дальшого розвитку в Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу, матеріалах XXIV і XXV з'їздів партії, постановах ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» і «Про 60-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», в доповідях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Бреж-

нева «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «Великий Жовтень і прогрес людства», в новій Конституції СРСР.

Сьогодні перед нашою партією і робітничим класом стоять завдання дальшого розвитку соціалістичних націй, удосконалення національних відносин, розвитку інтернаціональної спільності людей — радянського народу. У їх вирішенні, як і раніше, керівна роль належить робітничому класу, що здійснює її і в період розгорнутого комуністичного будівництва [див. 15].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4. с. 405—441.
2. Маркс К. Тимчасовий Статут Товариства. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 16, с. 14—16.
3. Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання. — Повне збір. тв., т. 24, с. 113—145.
4. Ленін В. І. До питання про національну політику. — Повне збір. тв., т. 25, с. 62—70.
5. Ленін В. І. Карл Маркс. — Повне збір. тв., т. 26, с. 37—84.
6. Ленін В. І. Підсумки дискусії про самовизначення. — Повне збір. тв., т. 30, с. 16—55.
7. Ленін В. І. Відповідь П. Київському (Ю. П'ятакову). — Повне збір. тв., т. 30, с. 65—71.
8. Ленін В. І. Держава і революція. — Повне збір. тв., т. 33, с. 1—115.
9. Ленін В. І. Чи вдержать більшовики державну владу? — Повне збір. тв., т. 34, с. 273—321.
10. Ленін В. І. Доповідь на II Всеросійському з'їзді комуністичних організацій народів Сходу. 22 листопада, 1919 р. — Повне збір. тв., т. 39, с. 299—310.
11. Ленін В. І. Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату. — Повне збір. тв., т. 40, с. 1—23.
12. Ленін В. І. II Конгрес Комуністичного інтернаціоналу. — Повне збір. тв., т. 41, с. 205—254.
13. Ленін В. І. І. Ф. Арманд. Лист від 20 листопада 1916 р. — Повне збір. тв., т. 49, с. 310—311.
14. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Політвидав України, 1975, с. 72.
15. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1976. 288 с.

Л. М. НЕДАШКІВСЬКА

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ РОЛЬ ЛЕНІНСЬКОГО ВИЗНАЧЕННЯ КЛАСІВ У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Одним із завдань, визначених XXV з'їздом КПРС, є розробка питань, що стосуються тенденцій розвитку соціально-класової структури радянського суспільства [див. 4, с. 81]. Інтерес до цих питань суспільного життя не є випадковим. В новій Конституції СРСР записано: «Держава сприяє посиленню соціальної однорідності суспільства» (ст. 19). Дослідження соціально-класової структури дає наукову основу для управління її розвитком і виявляє ступінь вирішення важливого соціального завдання — створення безкласового суспільства.

Соціалістична революція докорінно змінює соціально-класову структуру суспільства. На зміну класовим антагонізмам приходять історично прогресивна форма взаємовідношень між перетвореними в соціалістичні класами та соціальними групами. Разом з тим виникає і розвивається нова закономірність, суть якої, як вказує академік Ц. А. Степанян, полягає в єдності й відмінності двох взаємопов'язаних і взаємообумовлених тенденцій: неухильного розвитку всіх класів і соціальних груп, повного розкриття їх можливостей і поступового всебічного зближення робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, стирання відмінностей між ними [див. 12, с. 38—39]. Ця закономірність відображає відмінність, властиву для розвинутого соціалістичного суспільства: з одного боку, закладаються основи комуністичного безкласового суспільства, а з другого — ще зберігається його класовий характер. Наукове пізнання дії цієї відмінності і способів її вирішення можливе тільки з позицій діалектичного та історичного матеріалізму. Всякий однобічний підхід приводить до ненаукових висновків про природу соціалізму і шляхи досягнення безкласового соціального стану в майбутньому комуністичному суспільстві. Прикладом такого ненаукового, що страждає метафізичністю, підходу до питання соціально-класової структури соціалістичного суспільства може бути точка зору про безкласовий характер соціалізму [див. 10, с. 114, 115]. Її прихильник Р. Г. Вартанов обумовлює свій висновок тим, що при соціалізмі відсутнє присвоєння одним класом результатів праці іншого. Ця точка зору дістала поширення і в зарубіжній марксистській літературі. Так, К. Михняк, автор розділу книги «Історичний матеріалізм», виданої у Чехословаччині, стверджує, що класи зникають в перехідний період від капіталізму до соціалізму, тому що вони, на його думку, можуть існувати тільки там, де є протилежні інтереси. «Щоб признати класами соціальні групи при соціалізмі, їх інтереси повинні були б розходитися» [6, с. 204, 205].

До погляду про безкласовий характер соціалістичного суспільства приєднується ряд радянських авторів, які говорять про зникнення в розвинутому соціалізмі основної класовісної ознаки. Так, Ю. В. Арутюнян пише, що «власність перестала цілком програмувати систему суспільних відносин» [5, с. 37]. Цю ж думку розвиває Д. П. Кайдалов: «Різниця між робітником, колгоспником та інтелігентом визначається не стільки їх відношенням до засобів виробництва, скільки професійною приналежністю до свого класу, що впливає з поділу праці і характеризує його місце в системі суспільного виробництва» [8, с. 275]. У даному випадку має місце спроба заявити про безкласовий характер соціалістичного суспільства, здійснивши операцію заміни міжкласових відмінностей відмінностями за професією, що В. І. Ленін характеризував як «практичну тенденцію стерти саме поняття «класу» [2, т. 5, с. 181—182].

Не відображає об'єктивного процесу зближення класів і соціальних груп в соціалістичному суспільстві і точка зору, згідно з якою певна частина представників нефізичної праці, зокрема технічна інтелігенція, включається в межі двох основних класів — робітничого класу і колгоспного селянства [див. 9, с. 24].

Такий погляд вносить механістичне уявлення про процес зближення класів і соціальних груп. Але суспільний розвиток здійснюється не за законами механіки, а за законами діалектики. Вони діють і в галузі соціально-класових відносин. Процес зближення класів і соціальних груп здійснюється через найбільш повний розвиток усіх якостей робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, що об'єднані єдиною соціально-економічною основою, загальною метою у побудові комуністичного суспільства. «Зближення всіх класів і соціальних груп, — зазначалося на XXIV з'їзді КПРС, — виховання моральних і політичних якостей радянського народу, зміцнення його соціальної єдності відбуваються у нас на основі марксистсько-ленінської ідеології, яка виражає соціалістичні інтереси і комуністичні ідеали робітничого класу [3, с. 83].

Специфіка розвитку соціально-класової структури, різні підходи до її дослідження в науковій літературі викликають необхідність розробки методологічних питань цієї проблеми. До них відноситься, зокрема, з'ясування застосування в нових умовах поняття «клас», як воно було сформульовано в марксистській літературі.

В. І. Ленін дає таке визначення класів, що є підсумком широкого розвитку марксистської теорії класової боротьби: «Класами називаються великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а значить, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні. Класи, це такі групи людей, з яких одна може собі привласнювати працю другої, внаслідок відмінності їх місця в певному укладі суспільного господарства» [2, т. 39, с. 14—15].

В. І. Ленін визначає поняття «клас» у відповідності з принципами діалектичної логіки. По-перше, в основі створення цього визначення лежить матеріалістичне розуміння суті класу: класи розглядаються у провідній галузі людської діяльності — в суспільному виробництві. По-друге, воно є системою строго субординованих між собою ознак, основні з яких — економічні. По-третє, у цьому визначенні закладено принцип історизму. У логічній структурі даного визначення відтворюється історія класового суспільства від зародження класів до повного переборення залишків класових відмінностей, короткий виклад яко-

го дав К. Маркс [див. 1, т. 28, с. 400—403]. В. І. Ленін завжди підходив до поняття класу як до такого, що розвивається [див. 2, т. 40, с. 287—294]. Інший підхід заперечував би об'єктивну логіку існування явища, яке можливе тільки в розвитку. Він писав: «...Не забувати основного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер» [1, т. 39, с. 63].

З точки зору історичного розвитку класова структура також не залишається незмінною. Її зміна пов'язана безпосередньо із зміною форм власності. Так, широко відомими історично є класові структури рабовласницької, феодальної, капіталістичної суспільно-економічних формацій. Соціалістична революція, змінюючи форму власності, змінює класову структуру. На етапі соціалістичного розвитку класовий антагонізм замінюється класовими неантагоністичними відмінностями.

У ленінському визначенні можна виділити дві частини. Перша — «місце в історично визначеній системі суспільного виробництва». Це найбільш загальна характеристика класу, що може існувати як самостійне визначення. Друга — це конкретна характеристика класу через визначення основних ознак, що дозволяють встановити його соціальну природу. Марксистська гносеологія вимагає виділяти в явищі головне, суттєве, що обумовлює закони його розвитку. Такими суттєвими ознаками класу є відношення до засобів виробництва, роль в суспільній організації праці, засоби одержання доходів і розміри тієї частини суспільного багатства, якою володіє клас. Головною ознакою, що визначає класову належність людей, є їх відношення власності. Система суттєвих ознак дозволяє розглядати клас як з боку того становища, яке він займає в системі матеріального виробництва, так і з боку тієї політичної ролі, яку він відіграє в суспільному виробництві. Остання ознака, де йдеться про можливість присвоєння одним класом результатів праці іншого, зумовлена приватною власністю, тому дія її історично обмежена рамками антагоністичного суспільства. В. І. Ленін розглядає присвоєння результатів праці іншого класу як можливість, що стає реальністю в умовах антагоністичного суспільства і відображує суть діючої в ньому системи розподілу. У суспільстві, де виробництво ґрунтується на суспільній власності, присвоєння, як засіб одержання доходів, виключене. В умовах неантагоністичного суспільства діє принципово інша система розподілу суспільного продукту. К. Маркс писав, що джерелом і мірою багатства при соціалізмі є праця [див. 1, т. 19, с. 20—21].

Ленінське визначення характеризується загальністю, бо воно дозволяє правильно з'ясувати соціально-економічну, політичну, культурно-ідеологічну природу класів і, як методологічний інструмент, може застосовуватися до всіх суспільно-економічних

формацій. Його використання дає змогу виявити специфіку соціально-класової структури соціалістичного суспільства, а також тенденцію її розвитку в напрямі до соціальної однорідності.

Суспільно-історична практика становлення і розвитку соціалізму, як нижчої фази комунізму, показує, що тут ще мають місце класові відмінності. Вважається правильною думка авторів монографії «Социально-классовая структура развитого социалистического общества» про те, що при дослідженні соціально-класової структури «необхідно виходити з конкретно-історичної практики побудови соціалістичного суспільства, тобто з лєнінського вчення про соціалізм, як нижчу фазу комунізму» [13, с. 10].

В результаті революційного перетворення був змінений характер власності. Утвердилась соціалістична народна власність на засоби виробництва. Це означає, що в суспільстві відсутні приватні власники, і неможливою стає експлуатація людини людиною, бо не можна захопити засоби виробництва у приватну власність.

Але соціалістичне суспільство, що виходить з капіталістичного, наслідуює старий поділ праці — на промислову і сільсько-господарську, фізичну і розумову. Цей поділ має своє опосередкування в соціальних носіях — робітничому класі, селянстві та інтелігенції. Рівень розвитку виробничих сил, відмінність в соціально-політичних ознаках цих соціальних груп лежать в основі збереження при соціалізмі класів — робітничого класу і колгоспного селянства. Ці класи — неминуче явище в житті всякої країни, що виходить з капіталістичного стану і має в цей період значний процент дрібнотоварного сільськогосподарського населення. Внаслідок соціальної природи своєї психології селянство є резервом капіталізму, тому нова політична влада зацікавлена в його корінному перетворенні. Історично необхідною формою перетворення селянства, що одержала поширення в усіх соціалістичних країнах, стало кооперування, через яке здійснювалося залучення дрібного товаровиробника до колективних методів праці.

За своєю суттю класи соціалістичного суспільства не протистоять один одному як антагоністичні. Вони однаково виступають як власники усупільнених засобів виробництва. Їх об'єднують також корінні кінцеві цілі. Вони є міцним соціально-політичним союзом, основою успішного і швидкого просування суспільства по шляху будівництва комунізму. Соціалізм зробив перший крок у вирішенні вікового питання про соціальну рівність. Але тут слід нагадати слова В. І. Леніна: «Ми ставимо собі за мету рівність як знищення класів. Тоді треба знищити і класову різницю між робітниками і селянами. Це саме і є нашою метою» [див. 2, т. 38, с. 342]. Утвердження однотипного за своїм змістом відношення людей до засобів виробництва є початком розв'язання цього складного соціального завдання. Але

різниця між робітничим класом і колгоспним селянством ще зберігається і ігнорувати її не можна, бо вона виявляється у функціонуванні соціалістичних виробничих відносин — в масштабах усупільнення засобів виробництва у державному й колгоспно-кооперативному секторі, в організації виробництва, обміну, розподілу і споживання, у формах управління державними і колгоспно-кооперативними підприємствами. Державна загальнонародна власність є результатом революційної боротьби пролетаріату і виступає провідною формою соціалістичної власності. Її характеризує високий рівень усупільнення засобів виробництва. Державну власність становлять 90% основних виробничих фондів. 90% всього валового суспільного продукту також створюється на державних підприємствах. На базі державної власності розвиваються більш зрілі відносини, досконала система організації суспільної праці і розподілу її результатів.

Колгоспно-кооперативна власність відрізняється від державної більш вузькими рамками усупільнення засобів виробництва і розвивається у нерозривному зв'язку з державною. В її розвитку є деякі особливості. Колективні господарства мають відносну самостійність у вирішенні питань розвитку своїх виробничих фондів, організації праці, розстановки робочої сили, в управлінні. Тому ми можемо спостерігати сусідні господарства з неоднаковим матеріально-господарським достатком. На базі колгоспно-кооперативної власності існує специфічна форма приватної власності колгоспників, що також створює певні соціальні культурно-побутові відмінності між колгоспниками і робітниками. Але головними, безперечно, залишаються соціально-економічні відмінності, що породжуються неоднаковим місцем цих класів у системі суспільного виробництва. Єдина соціально-економічна основа соціалістичних класів створює можливість для ліквідації між ними відмінностей, що мають місце. Прискорений процес їх стирання — характерна риса сучасного етапу соціалістичного розвитку. Підводячи підсумки пройденого нашою країною шляху, ЦК КПРС у постанові «Про 60-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» зазначає, що на основі динамічного розвитку економіки набуває нових рис соціальне обличчя радянського суспільства, відбувається дальше стирання класових відмінностей, закріплюється його соціальна однорідність [див. 7, с. 7].

У науковій літературі з проблем соціально-класової структури соціалістичного суспільства можна зустріти таку точку зору, що в умовах соціалізму, де відмінності у власності віджили свій вік, відмінності в організації праці займають їх місце [див. 11, с. 38]. Причому під організацією праці в одному випадку розуміється система засобів і методів, за допомогою якої забезпечується функціонування суспільного виробництва, а в другому — суспільний поділ праці на її основні види: розумову і фізичну,

промислову і сільськогосподарську, а відмінності між соціальними групами розглядаються як відмінності в характері праці.

Не применшуючи значення дослідження ролі суспільного поділу праці в розвитку соціальної структури, ми вважаємо недостатнім такий підхід до однієї з основних ознак класу. Хоч, як відомо, марксизм-ленінізм пов'язує виникнення соціального поділу суспільства з поділом суспільної праці [див. 1, т. 21, с. 158], однак його основоположники ніколи не надавали характеру праці значення класотвірної ознаки [див. 1, т. 4, с. 299; 2, т. 5, с. 181—182]. Ознака «характер праці» відіграє певну методологічну роль тоді, коли, по-перше, досліджуються соціальні відмінності між робітниками і селянами, як представниками фізичної праці з одного боку, та інтелігенцією, як представником розумової праці — з другого, і по-друге, коли досліджуються внутрікласові відмінності. Відмінності між представниками розумової і фізичної праці є суттєвими соціальними відмінностями, але вони не зводяться до класових. Інша характеристика відмінностей між ними, як справедливо зауважує Т. Т. Тимофеев, повинна привести до висновку, що інтелігенція теж є класом [див. 14, с. 37]. Але, як відомо, В. І. Ленін визначав інтелігенцію як особливу категорію людей, зайнятих розумовою працею, що не є самостійним економічним класом і тому не являє собою ніякої самостійної політичної сили [див. 2, т. 14, с. 177].

У класовому суспільстві, де суспільне становище людей визначається їх відношенням до засобів виробництва, участь класів у суспільній організації праці зводиться до можливості (або неможливості) керувати людьми і стосується не тільки соціально-економічної характеристики класів, але і їх політичної ролі в суспільстві. К. Маркс писав, що «капіталіст не тому є капіталіст, що він управляє промисловим підприємством — навпаки, він стає керівником промисловості тому, що він капіталіст» [1, т. 23, с. 319]. У творах В. І. Леніна ми також знаходимо прямі вказівки на те, що роль класу в суспільній організації праці — це право технічного і політичного управління людьми, що забезпечується правом власності. «Власники капіталу, власники землі, власники фабрик і заводів становили і становлять в усіх капіталістичних державах мізерну меншість населення, яка цілком розпоряджається всією народною працею і, значить, тримає в своєму розпорядженні, гнобленні, експлуатації всю масу трудящих...» [2, т. 39, с. 66].

В умовах соціалістичного суспільства роль класів в суспільній організації праці також полягає в управлінні людьми. Робітничий клас соціалістичного суспільства, володіючи основними виробничими фондами в масштабах держави, організує виробництво в інтересах всього народу. Мета цієї організаційної діяльності робітничого класу — створення матеріально-технічної бази комунізму, що буде основою вирішення важливого

соціального завдання його революційної діяльності, а саме: досягнення повної соціальної рівності. Керівною і спрямовуючою силою в справі організації виробництва, об'єднанні всіх соціальних сил соціалістичного суспільства для побудови комунізму є Комуністична партія, що виражає соціалістичні інтереси й комуністичні ідеали робітничого класу.

Ленінська характеристика класів має велике значення для соціалістичного суспільства. Принципи діалектичної логіки, що лежать в основі визначення класів, дають можливість виділити основні класи соціалістичного суспільства, з'ясувати їх соціальну природу і суть, просліджувати головну тенденцію зміни їх соціальної структури. Головна класоутворююча ознака — відношення до засобів виробництва — дозволяє розглядати соціальну структуру соціалістичного суспільства, як таку, що розвивається в протилежному, порівняно з капіталістичним суспільством, напрямі поступового зближення класів і соціальних груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4, 5, 19, 21, 23, 28.
2. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 5, 14, 38, 39.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971, 360 с.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1976, 288 с.
5. Арутюнян Ю. В. Опыт социалистического изучения села. М., Изд-во Моск. ун-та, 1968. 215 с.
6. Глезерман Г. Е. Исторический материализм и развитие социалистического общества. М., Политиздат, 1976. 370 с.
7. «Коммунист», 1977, № 2.
8. Кайдалов Д. П. Законы перемены труда и всестороннее развитие человека. М., «Мысль», 1968. 185 с.
9. Кугель С. А. Новое в изучении социальной структуры общества. Л., 1968. 235 с.
10. Проблемы изменения социальной структуры социалистического общества. М., «Наука», 1968. 345 с.
11. Проблемы развития социалистических общественных отношений. Свердловск, 1970. 240 с.
12. Рабочий класс и его ведущая роль в строительстве коммунизма. М., «Наука», 1975. 370 с.
13. Социально-классовая структура развитого социалистического общества. Харьков, Изд-во при ХГУ ИО «Вища школа», 1975. 210 с.
14. Тимофеев Т. Т. Ленинский классовый анализ и современный ревизионизм. — «Вопросы философии», 1974, № 5, с. 18—22.
15. Шкаратан О. И. Проблемы социальной структуры рабочего класса СССР. М., «Мысль», 1970. 227 с.

О. М. ДОВБНЯ

ВПЛИВ ЗМІН У ХАРАКТЕРІ ПРАЦІ НА ЗБЛИЖЕННЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА З АГРАРНИМ ЗАГОНОМ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Зміни в змісті й характері праці, що відбуваються під впливом науково-технічної революції, створюють передумови для якісних зрушень в соціальній структурі соціалістичного суспільства. Вивчення цих змін має величезне значення для підвищення

науковості управління суспільством, керівництва процесами становлення соціальної однорідності. На XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев говорив: «Істотно важливим є поглиблене дослідження питань, які стосуються тенденцій розвитку нашого суспільства, його продуктивних сил. Сюди належать, наприклад, характер і зміст праці в умовах зрілого соціалізму, зміни соціальної структури» [3, с. 81]. Що ж до праці колгоспного селянства, в новій Конституції говориться: «В СРСР послідовно втілюється в життя програма перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної» (ст. 22).

Класики марксизму-ленізму розглядали працю не тільки як джерело всякого багатства, але і як процес, що формує людину і суспільство [див.: 1, т. 20, с. 453; т. 23, с. 52—53. Це свідчить про необхідність її аналізу в двох аспектах: технологічному і соціальному, тобто дослідження змісту і характеру праці.

При розгляді цієї проблеми велику роль відіграє з'ясування суті категорій «зміст» і «характер» праці, що мають значне розповсюдження у філософській і економічній літературі. Ще й досі відсутня єдина думка щодо їх визначення і розмежування. Так, в одних роботах ототожнюються характер і зміст праці [13, с. 3—4; 15, с. 53; 23, с. 25], в других розглядається тільки зміст [18, с. 141—145; 20, с. 159—177], в третіх — лише характер [19, с. 17]. Разом з тим в деяких дослідженнях підкреслюється різниця в цих категоріях [16, с. 54; 22, с. 89—99]. Наприклад, І. І. Чанглі в змісті праці вбачає два компоненти: 1. Техніко-організаційний зміст праці, що «виявляється в кількісній і якісній визначеності трудових функцій, які обумовлюються технікою, технологією, організацією виробництва, предметом праці й майстерністю трудівника. Він характеризує продуктивні сили процесу праці і технічний аспект способу поєднання особистих і речових елементів виробництва» [22, с. 98]. 2. Соціально-економічний зміст праці, що є загальним для всіх індивідів даного класу і тому його можна виділити як особливу категорію «характеру праці» [22, с. 99]. Таке трактування має своїх прихильників [14, с. 32]. Але цей підхід, як нам здається, зводить характер праці до виробничих відносин, в яких здійснюється праця, до соціально-економічної форми праці. Це справедливо, коли, як писав В. І. Ленін, розглядати суспільну форму праці тільки як політико-економічну категорію [2, с. 42]. Але цього не досить для аналізу взаємозв'язку змісту і характеру праці як однієї з умов формування соціальної однорідності суспільства, тобто для розгляду характеру праці як категорії наукового комунізму. Останній, на відміну від політекономії, що переважно вивчає внутрішні закономірності розвитку та функціонування праці в системі виробництва, досліджує вплив праці на суспільство в цілому, тобто робить наголос на її соціальній суті. Соціальну природу праці, або її

характер, як справедливо вказує Г. В. Бадєєва, «визначають суспільна мета виробництва, структура соціальних відмінностей у праці, певне співвідношення мети суспільної та індивідуальної праці» [11, с. 11].

Ми поділяємо думку авторів, які під змістом праці розуміють сукупність певних трудових функцій, що обумовлюються технікою, технологією, організацією виробництва, предметом праці і майстерністю трудівника, а під характером праці — соціальну визначеність трудової діяльності. Характер праці залежить від структури соціальних відмінностей в ній, панівних виробничих відносин, розвинутості зв'язку між працею індивіда і працею колективу, працею всього суспільства.

На зміни в характері й змісті праці провідний вплив справляє науково-технічна революція. Однак на зміст праці вона діє безпосередньо, а на її характер — через посередні фактори: поділ і зміну праці, її організацію, суспільну мету виробництва і т. ін. У свою чергу, характер праці тісно зв'язаний з класовими ознаками і перш за все з формами власності. Тому перетворення аграрної праці в різновид індустріальної є однією з найголовніших передумов подолання відмінностей між колгоспним селянством і робітничим класом, в тому числі і його аграрним загоном.

Сучасний рівень розвитку засобів виробництва на селі обумовлює менший ступінь усупільнення праці, дозволяє розвиватися сільськогосподарському виробництву як на базі загальнонародної (радгоспи), так і на основі загальнонародної і колгоспно-кооперативної (колгоспи) форм власності. Цим пояснюється істотна різниця між працею колгоспного селянства і аграрного загону робітничого класу. Праця колгоспника відрізняється від праці аграрного робітника за ступенем усупільнення, рівнем індустріалізації, фондовою та енергоозброєністю, за кількістю некваліфікованої ручної праці. В радгоспах вище рівень спеціалізації виробництва, що викликає більшу, порівняно з колгоспами, професіоналізацію праці, а це, в свою чергу, створює сприятливіші умови для механізації трудових процесів, приводить до підвищення кваліфікації працівників, стирання кількісних відмінностей у відносинах розподілу.

Великі перетворення в землеробській праці у процесі будівництва комуністичного суспільства перш за все визначаються об'єктивними умовами розвинутого соціалізму. Вирішення завдання підвищення матеріального і культурного рівня життя народу потребує динамічного, пропорціонального розвитку всіх галузей, в тому числі й сільського господарства, зростання ефективності всього суспільного виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, піднесення продуктивності праці й всебічного поліпшення якості роботи у всіх ланках народного господарства. В десятій п'ятирічці остаточно завершиться пере-

хід до загальної середньої освіти. Без змін у характері й змісті праці в сільському господарстві це може призвести до виникнення значного резерву інтелекту, що сприятиме зростанню незадоволеності своєю працею найбільш активної частини сільської молоді. Одночасно цей рівень освіти створить умови для широкого впровадження науки й техніки в сільське господарство.

Поряд з умовами, що вимагають широкого впровадження досягнень науки й техніки в сільське господарство, розвинутий соціалізм створює для нього значно більші можливості, що перш за все виявляються в зростанні капіталовкладень. Вже у минулій п'ятирічці на потреби сільськогосподарського виробництва було витрачено більше 131 млрд. крб. [3, с. 128], а в десятій п'ятирічці в нього буде вкладено понад 170 млрд. крб. [4]. Це дасть змогу забезпечити як радгоспи, так і колгоспи новою технікою, впровадити досягнення сільськогосподарської науки, широким фронтом провести меліоративні роботи, внаслідок чого праця в колгоспах і радгоспах ще більше наблизиться до індустріальної.

Тепер розглянемо, як на основі реалізації цих можливостей відбувається процес впливу науково-технічної революції через зміни в характері й змісті праці на зближення колгоспного селянства з аграрним загоном робітничого класу. Помітні зрушення сталися вже в дев'ятій п'ятирічці. Ще ніколи сільське господарство не одержувало стільки техніки, як в 1970—1975 рр. За цей час у сільськогосподарське виробництво було відправлено 1 млн. 700 тис. тракторів, 449 тис. зернозбиральних комбайнів, 1 млн. 102 тис. вантажних автомобілів та багато іншої техніки [3, с. 111—116], а за минулі десять років у розвиток сільського господарства вкладено коштів майже вдвічі більше, ніж за всі попередні роки Радянської влади [6].

Темпи зростання фондоозброєності в сільському господарстві (в колгоспах, міжгосподарських підприємствах і радгоспах) за всі роки дев'ятої п'ятирічки випереджали ці темпи в промисловості (див. табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення темпів зростання фондоозброєності праці в промисловості і в сільському господарстві СРСР за період 1970—1975 рр. (Основні фонди на одного працюючого, в % до 1970 р.) [7, с. 222, 328].

Показники	1970 р.	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1974 р.	1975 р.
Темпи зростання фондоозброєності промислового виробничого персоналу	100	107	116	124	133	142
Те саме працівників сільського господарства	100	112	124	136	152	171

Тенденція більш швидкого зростання фондоозброєності сільськогосподарської праці зберігається і в поточній п'ятирічці. Так, якщо фондоозброєність праці в промисловості до 1980 р. підвищиться на 37%, то в сільському господарстві — на 59% [3, с. 142].

Поряд з більшими темпами зростання фондоозброєності праці в сільському господарстві зближується фондоозброєність праці в колгоспах і радгоспах (див. табл. 2).

Більша фондоозброєність праці в радгоспах привела до того, що в 1975 р. затрати праці на виробництво центнера основних продуктів сільського господарства були тут нижчі, ніж в колгоспах (див. табл. 3).

Таблиця 2

Фондоозброєність праці в колгоспах і радгоспах в 1971—1975 рр. (в розділі колгоспів наведено дані і про міжджолгоспні організації) [9, с. 16—17].

Роки	Фондоозброєність праці (припадає основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення на одного середньорічного працівника), в крб.		Коефіцієнт співвідношення
	колгоспи (без риболовецьких)	радгоспи всіх систем	
1971	2742	4711	1,72
1972	3058	5212	1,70
1973	3658	6003	1,64
1974	4080	6642	1,63
1975	4592	7353	1,60

За останні роки чимало зроблено для того, щоб зменшити затрати праці в колгоспах. Завдяки насиченню їх технікою були механізовані такі головні види польових робіт, як оранка, сіяння зернових, бавовни, збирання зернових і силосних культур тощо. В цілому, в рослинництві уже сьогодні основне місце займають механізовані види праці. Механізується багато видів робіт у тваринництві.

Таблиця 3

Прямі затрати праці на виробництво центнера основних продуктів сільського господарства в колгоспах і радгоспах у 1975 р. (людино-годин) [7, с. 432].

Тип господарства	Зерно (без кукурудзи)	Бавовна-сирець	Картопля	Приріст молодняка і приріст відгодівлі		Молоко
				великої рогатої худоби	свиней	
Колгоспи	1,9	36	3,1	59	40	10
Радгоспи	1,5	27	2,8	45	21	8

У 1975 році механізоване доїння корів у колгоспах проводилося на 80% (у радгоспах — на 87%), механізована подача води на фермах — на 82% (у радгоспах — на 79%), стрижка овець — на

81% (у радгоспах — на 96%) [7, с. 181]. Центральною фігурою сільськогосподарського виробництва, як у радгоспах, так і в колгоспах стає механізатор. Якщо в 1971 р. приблизно кожний 8-й колгоспник і 7-й робітник радгоспу були механізаторами, то в 1976 р. ці показники змінилися (кожний 7-й колгоспник і 5-й робітник радгоспу). Вже існують тваринницькі ферми, де завершено повну механізацію трудомістких процесів. Тільки в Харківській області таких ферм нараховується 250 [24]. У колгоспах «Правда», ім. В. І. Леніна, «Родина» Боровського району Харківської області застосування доїльних установок типу «Ялинка» дозволяє одній доярці обслуговувати сто і більше корів. Ручна праця тут становить 3,1% фонду робочого часу, машинно-ручне управління — 43,2%, решту займають спостереження і контроль [див. 17, с. 522—523; 24].

Отже аграрна праця і в колгоспах, і в радгоспах стає все більш індустріальною. За цих умов темпи приросту продуктивності праці в колгоспах вище, ніж у радгоспах (див. табл. 4).

Ця тенденція свідчить, що в недалекому майбутньому колгоспи за продуктивністю праці зрівняються з радгоспами, а потім разом доженуть і випередять промислове виробництво. Таким чином, підтвердиться передбачення К. Маркса, що на певній стадії великої машинної індустрії продуктивність праці в сільському господарстві повинна збільшуватися порівняно швидше, ніж у промисловості [див.: 1, т. 26, ч. II, с. 106].

Однак вивчення процесу перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної не можна обмежувати тільки розглядом зростання технічної оснащеності праці, застосування промислової технології, як це роблять деякі автори [див.: 18, с. 130—174; 19, с. 108, 126, 129; 20, с. 159—177]. Як справедливо пише Л. О. Булочникова, «коли вважати, що зміст перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної полягає лише в простій заміні ручних знарядь праці машинами, то треба було б визнати, що праця сільських механізаторів, по суті, нічим не відрізняється від праці індустріальних робітників. Але віднесення всякої праці, пов'язаної з використанням машин, до індустріальної засноване на поверховому розумінні індустріальної праці, ігноруванні процесу її розвитку» [12, с. 297].

Таблиця 4

Середньорічні темпи приросту продуктивності праці в сільському господарстві (на середньорічного робітника) [10, с. 11].					
Тип господарства	1951—1955 рр.	1956—1960 рр.	1961—1965 рр.	1966—1970 рр.	1971—1975 рр.
в колгоспах	6,7	6,4	3,3	6,4	1,3
в радгоспах					
всіх систем	6,3	4,9	0,9	6,6	0,3

Індустріальна праця означає зміну становища робітника в процесі виробництва. Вона характеризується не тільки високим рівнем технічної озброєності, але й більшим ступенем організації, усупільнення.

Застосування досягнень науково-технічної революції, сприяючи поглибленню поділу праці в сільському господарстві, змінює не тільки трудівників, але й технологічні відносини між ними. Це приводить до дальшого розвитку безпосередньо суспільного характеру аграрної праці і, перш за все, до підвищення зрілості суспільного характеру праці в колгоспах. Сучасна сільськогосподарська техніка, електрифікація, хімізація і меліорація приводять до необхідності застосування індустріальної технології, що дає ефект тільки при великомасштабному веденні землеробства і тваринництва. Часто здійснення повного технологічного циклу виробництва якогось виду сільськогосподарської продукції під силу тільки декільком підприємствам, що обумовлює необхідність розвитку виробничих зв'язків між ними, дальше усупільнення праці й виробництва.

Зростання рівня усупільнення сільськогосподарської праці як у колгоспно-кооперативному, так і в державному секторі аграрного виробництва — головний соціальний фактор процесу перетворення аграрної праці в різновид індустріальної, що справляє вирішальний вплив на всі сторони життя на селі. При суспільній власності на засоби виробництва підвищення рівня усупільнення праці є важливою рисою розвитку характеру праці, поглиблення її соціальної однорідності.

На певному етапі створення матеріально-технічної бази комунізму, коли сільськогосподарська праця перетворюється в різновид індустріальної, відбудеться об'єднання двох форм соціалістичної власності, зникнуть відмінності між колгоспним селянством і аграрним загоном робітничого класу за характером праці. Це сприятиме подоланню відмінностей між ними за роллю в суспільній організації праці і способом одержання та розмірами тієї частини суспільного багатства, якою вони володіють. Умовою цього прогресивного явища є концентрація виробництва в колгоспах і радгоспах, поглиблення спеціалізації, посилення зв'язків між сільським господарством і промисловістю, між колгоспами і радгоспами. Виходячи з вимог об'єктивних процесів, що розвиваються в сільському господарстві, ЦК КПРС у червні 1976 р. прийняв постанову «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції». ЦК КПРС вважає, що «спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва на базі широкого кооперування, переведення його на сучасну індустріальну основу — це магістральний напрямок дальшого розвитку соціалістичного сільського господарства, новий етап практичного

здійснення ідей ленінського кооперативного плану в умовах розвинутого соціалізму» [5, с. 6].

Велике спеціалізоване сільськогосподарське виробництво дозволяє застосовувати такі методи організації праці, як конвейерна система, потокова технологія, що створює умови для впровадження комплексної механізації. У 1975 р. в країні нараховувалося 6327 міжгосподарських підприємств, з них 6086 спеціалізувалися на одному виді діяльності [7, с. 420]. У Харківській області працює 86 великих спеціалізованих господарств, у тому числі по виробництву яловичини — 26, свинини — 28, яєць — 32. Ці господарства дають 60% м'яса і 90% яєць від загального обсягу заготівель по колгоспах. У поточній п'ятирічці заплановано в спецгоспах збільшити виробництво м'яса майже вдвічі, яєць — на 60% [21, с. 32, 39]. Це стало можливим тому, що рівень механізації на міжгосподарських тваринницьких фермах вище, ніж у колгоспах. Наприклад, подача води тут механізована на 86—91% (у колгоспах на 82%), роздача корму — на 75—83% (у колгоспах на 27—56%) [7, с. 181, 427]. Перехід до спеціалізованих господарств сприятиме дальшому розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, вирішенню великих соціальних завдань на селі. Перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної сприяє удосконаленню суспільних відносин на селі, підвищенню рівня колгоспно-кооперативної власності до рівня загальнонародної. Перехід до єдиної форми власності є основою встановлення повної економічної і соціальної рівності між колгоспниками і аграрним загоном робітників за їх відношенням до засобів виробництва, у сфері розподілу і споживання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20; 23; 26, ч. II.
2. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 7.
3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1976. 288 с.
4. Доповідь Л. І. Брежнєва на Пленумі ЦК КПРС 25 жовтня 1976 р. «Радянська Україна», 27 жовт. 1976 р.
5. Постановление ЦК КПСС «О дальнейшем развитии специализации и концентрации сельскохозяйственного производства на базе межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции». — «Коммунист», 1976, № 9, с. 3—4.
6. Постановление ЦК КПСС «О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции». М., Политиздат, 1977. 64 с.
7. Народное хозяйство СССР в 1975 году. Стат. ежегодник, М., «Статистика», 1976. 847 с.
8. Украинская ССР в цифрах в 1975 году. Краткий стат. справочник. Киев, «Техника», 1976. 223 с.
9. Основные фонды и оборотные средства сельского хозяйства (на конец 1971, 1972, 1973, 1974, 1975 годов). ЦСУ Совета Министров СССР. М., 1976. 136 с.
10. Производительность труда и кадры в совхозах и колхозах за 1975 год. ЦСУ Совета Министров СССР. Управление статистики сельского хозяйства. М., 1976. 43 с.
11. Бадеева Г. В. Социальные проблемы труда в развитом социалистиче-

- ском обществе. Автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филос. наук. М., Изд-во МГУ, 1974. 39 с.
12. Булочникова Л. А. Изменение условий и содержания труда работников сельского хозяйства под влиянием научно-технической революции. — В кн.: Проблемы аграрной политики КПСС на современном этапе. Т. 2. М., Политиздат, 1975, с. 292—299.
 13. Вейнберг А. И. Влияние автоматизации производства на характер труда рабочих. М., «Мысль», 1966. 208 с.
 14. Григоренко В. И. Сближение характера и содержания труда как условие формирования социальной однородности общества. — В кн.: Научное управление развитием социальной структуры социалистического общества. Вып. 3. Саранск. Мордовск. кн. изд-во, 1965, с. 32—36.
 15. Зарубина А. Д. Технический прогресс и изменение характера труда женщины. — В кн.: Общественный труд при социализме, № 150, Ярославль, 1976. 152 с.
 16. Комаров В. Е. Строительство коммунизма и профессиональная структура работников производства. М., «Наука», 1975. 178 с.
 17. Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917—1970 гг.). М., Политиздат, 1973. 598 с.
 18. Социальное развитие села в период строительства коммунизма. Кишинев, «Карта Молдовеняскэ», 1976. 560 с.
 19. Социальная структура развитого социалистического общества в СССР. М., «Наука», 1976. 224 с.
 20. Терентьев М. Л. Развитие материально-технической базы сельского хозяйства. М., «Колос», 1976. 192 с.
 21. Харьковщина в десятой пятилетке. Харьков, «Прапор», 1976. 144 с.
 22. Чангли И. И. Труд. Социологические аспекты теории и методологии исследования. М., «Наука», 1973. 588 с.
 23. Чочиев Р. И. Влияние автоматизации производства на характер труда рабочих. М., «Мысль», 1966. 86 с.
 24. «Красное Знамя», 23 июня 1976 г.

Б. Т. ЛИЧКО, канд. филос. наук, М. О. УСТИМЕНКО

ПРО СОЦІАЛЬНІ ОСНОВИ КОЛГОСПНОЇ ДЕМОКРАТІЇ І ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ НА ЕТАПІ ЗРІЛОГО СОЦІАЛІЗМУ

У постанові ЦК КПРС «Про 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» відзначається, що сучасний етап розвитку радянського суспільства характеризується *«послідовним розгортанням соціалістичного демократизму»* [6]. Безперервний розвиток соціалістичної демократії, обумовлений насамперед змінами у соціалістичних виробничих відносинах, які відбуваються на основі зростання продуктивних сил суспільства. Звертаючи увагу на залежність демократії від економічного базису, В. І. Ленін разом з тим підкреслював, що існує така залежність опосередковано [див. 1, т. 42, с. 266]. Зміни в економічній структурі суспільства впливають на положення класів, відношення між ними. Це, в свою чергу, відбивається на всіх інших суспільних відносинах, на конкретних формах їх організації, характері і рівні розвитку демократії. Оцінюючи демократію, В. І. Ленін підкреслював, що необхідно виходити із аналізу класів та соціальних груп, взаємовідношень між ними [див. с. 1, т. 39, с. 397].

Соціальною основою удосконалення колгоспної демократії в умовах розвинутого соціалізму, як і інших форм соціалістичної демократії, є стирання соціально-класових відмінностей,

зміцнення союзу робітничого класу з колгоспним селянством. В. І. Ленін відзначав, що «весь устрій і управління державою згори донизу має бути побудоване на такому союзі» [1, т. 35, с. 93].

Як відзначається в новій Конституції, громадяни СРСР рівні перед законом, незалежно від походження, соціального і майнового стану, національної і расової належності та ін. Рівноправність забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя. Колгоспникам, як і всім громадянам країни, гарантується право на працю, відпочинок, охорону здоров'я, матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, а також повної або часткової втрати працездатності. Вони мають право на житло, освіту, користування досягненнями культури. Конституцією гарантується свобода слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій [див. 2].

Визначним політичним фактором, який забезпечує послідовність, внутрішню єдність і гармонійний розвиток усіх форм соціалістичної демократії є керівництво Комуністичної партії усіма сферами розвитку нашого суспільства. В новій Конституції дана розгорнута характеристика керівної і спрямовуючої ролі КПРС, чітко відображено її місце в радянському суспільстві. В основі діяльності колгоспів лежить соціально-економічна політика Комуністичної партії і Радянської держави. Діяльність колгоспних колективів безпосередньо направляють первинні партійні організації КПРС. На цей час у партійних організаціях колгоспів працює майже 2170 тисяч комуністів [12, 16, 17], які проводять постійну роботу по удосконаленню управління в своїх господарствах, більш повному здійсненню принципів демократії, вихованню у колгоспників соціально-політичної активності.

В основі колгоспного життя лежить Примірний Статут колгоспу. З урахуванням його вимог колективи колгоспів приймають свої статuti. Відповідно до державного замовлення на сільськогосподарську продукцію колгоспники організовують виробництво, ведуть економіку. В залежності від розмірів господарства, його спеціалізації, наявності кваліфікованих кадрів, досвіду господарювання і інших місцевих умов формуються виробничі підрозділи, система органів управління. В. І. Ленін, відмічаючи провідну роль суспільства в розвитку виробничих колективів, разом з тим підкреслював: «Кожна фабрика, кожна артіль... є тепер в розумінні демократичних основ Радянської влади самостійною комуніою з внутрішньою організацією праці» [1, т. 36, с. 139—140]. В міру того як зміцнюється колгоспна економіка, підвищується трудова і політична активність колгоспників, зростає їх самостійність у виконанні завдань господарського будівництва на селі. Разом з тим діяльність колгоспів незмінно і послідовно забезпечується керівництвом з боку соціалістичної держави, що зміцнює гарантії колгоспної демократії і стимулює її розвиток.

На кожному етапі розвитку радянського суспільства виникає необхідність у нових формах поєднання державного керівництва з колгоспною демократією. У наш час такою формою стали Ради колгоспів, які були створені за рішенням III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

На основі соціалістичного демократизму в колгоспах діють численні громадські організації. Колгоспні профспілки об'єднують тепер 5,6 млн. чоловік [16]. Близько 3,5 млн. комсомольців безпосередньо зайняті у сільськогосподарському виробництві [див. 9, с. 45].

Колгоспна демократія все тісніше переплітається з демократизмом місцевих Рад народних депутатів. Колгоспники приймають активну участь у формуванні і діяльності представницьких органів Радянської влади. На перше січня 1976 р. в сільських Радах працювало більше 1340 тисяч депутатів. Протягом 1975 р. на засіданнях виконкомів за участю постійних комісій по сільському господарству було розглянуто 230555 питань. Із звітами перед виборцями за цей рік в сільських Радах виступило більше 1339 тисяч депутатів [див. 14, с. 79]. Важливою формою безпосередньої участі колгоспників у вирішенні місцевих питань стали загальні збори, сільські сходи. Крім того, колгоспники приймають участь у товариських судах, добровільних народних дружинах, в групах сприяння органам народного контролю.

З розширенням і зміцненням виробничих зв'язків між промисловістю і сільським господарством, з розвитком всебічної шефської допомоги міста селу посилюються взаємозв'язки колгоспної демократії з демократизмом трудових колективів державних підприємств. Це виявляється, зокрема, в практиці складання перспективних шефських двосторонніх договорів-зобов'язань підприємств і колгоспів, в організації контролю за виконанням взятих зобов'язань та ін. Разом з тим колгоспники відіграють важливу роль в удосконаленні політичної організації соціалістичного суспільства, зміцненні його ідейної і морально-політичної єдності. Колгоспна демократія, таким чином, є однією з ланок єдиної системи соціалістичної демократії

Але колгоспній демократії властиві і свої специфічні риси, обумовлені положенням колгоспного селянства в системі суспільного виробництва, колгоспно-кооперативною власністю, своєрідністю побуту і культури на селі. Об'єктивні умови життя колгоспного селянства позначаються на його можливостях у здійсненні демократичних прав, якими воно володіє, на участі в управлінні суспільними справами. В. І. Ленін вказував, що одних державних законів для залучення трудящих мас до управління недостатньо, «е ще культурний рівень, що його ніякому закону не підпорядкуеш» [1, т. 38, с. 166]. В умовах розвинутого соціалізму діяльність КПРС сприяє зближенню робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, поступовому

подоланню історичних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. Рішення XXIV і XXV з'їздів КПРС передбачають заходи, спрямовані на зближення матеріально-технічної бази колгоспів і державних підприємств, поступове вирівнювання ступеня продуктивності праці, перетворення сільськогосподарської праці в різновидність індустріальної, підвищення прибутку колгоспників і робітників радгоспів, досягнення загального, більш високого рівня життя радянських людей. Враховуючи зростаючий економічний потенціал країни, КПРС визнала необхідним змінити пропорції у розподіленні національного доходу на користь сільського господарства. За останні дві п'ятирічки капітальні вкладення в цю галузь становили 213 млрд. крб. [див. 4, с. 55].

Особлива увага приділяється постачанню сільському господарству високопродуктивної техніки, прискореному переходу до комплексної механізації виробничих процесів, дальшому удосконаленню виробничих відносин на селі. Всі ці зміни позначаються на зближенні класів по їх ролі в суспільній організації праці. Колгоспне селянство виконує різноманітні функції по удосконаленню організаційних форм виробництва, соціально-економічних відносин не тільки безпосередньо в колгоспах, але все більше і за межами своїх господарств.

Втілення в життя аграрного курсу партії веде і до інших глибоких соціальних зрушень. Розвиток соціалістичних класів і соціальних груп, удосконалення взаємовідношень між ними забезпечує їх зближення і в реалізації соціальних прав, що безпосередньо пов'язано з поліпшенням умов для всебічного розвитку кожної особи, більш активної участі всіх трудящих в управлінні справами суспільства. «Соціалістичний лад, — відмічається в Конституції, — забезпечує розширення прав і свобод, безперервне поліпшення умов життя громадян у міру виконання програм соціально-економічного і культурного розвитку» [2, с. 18]. Звідси й виходить глибока тенденція дальшого розгортання усіх форм демократії, в тому числі і колгоспної. Прийнятий III Всесоюзним з'їздом колгоспників Примірний Статут колгоспу, який відобразив економічні і соціально-політичні зміни в нашій країні, вимоги і можливості зрілого соціалізму, передбачає не тільки розвиток прав колгоспного селянства, але й нові матеріальні і юридичні гарантії для їх більш повного здійснення. Колгоспи, яким належить право володіння, користування, розпорядження засобами виробництва, а також продукцією, яку вони виробляють (в межах, установлених радянським законодавством і статутами колгоспів), несуть відповідальність за результати своєї виробничої діяльності, за матеріальну забезпеченість своїх членів. У кожному колгоспі створюється додаткова система гарантій соціально-економічних прав колгоспників. Оплата їх праці гарантується новим порядком розподілення прибутків з валової продукції господарств. Кошти, які

поступають від реалізації продукції і з інших джерел, колгосп використовує в першу чергу для розрахунку з колгоспниками. Для задоволення їх потреб в сільськогосподарських продуктах створюється натуральний фонд розподілення за працею. В необхідних випадках держава дає колгоспам кредити. Таким чином, матеріальні гарантії соціальних прав колгоспників забезпечуються як господарствами, так і державою. Заробітна плата колгоспників за формою і рівнем зближується з заробітною платою робітників і службовців. Середньомісячна оплата праці в колгоспах за останні десять років виросла в 2 рази [див. 9, с. 45].

У поліпшенні добробуту колгоспників важливу роль відіграють колгоспні суспільні фонди споживання. За 1965—1973 рр. вони виросли в 2,5 рази [17]. У багатьох колгоспах розмір витрат і пільг із фондів з розрахунку на одного становить більше 100 карбованців на рік [див. 11, с. 13]. З ростом заробітної плати, підвищенням її гарантій і розширенням суспільних фондів споживання посилюються зв'язки колгоспників з суспільним виробництвом, підвищується їх зацікавленість у розвитку господарства, зміцнюються об'єктивні основи колгоспної демократії. Однак ступінь цих гарантій може бути різним. Рівень заробітної плати, розміри і структура суспільних фондів споживання по колгоспах неоднакова.

Право колгоспників на одержання допомоги в набутті спеціальності, в підвищенні виробничої кваліфікації теж гарантується установленим порядком направлення їх на навчання, створення необхідних умов для тих, хто навчається заочно. Право на відпочинок забезпечується установленням тривалості робочого дня, часу відпочинку і т. ін. Важливим досягненням у цьому відношенні є надання колгоспникам оплачених відпусток¹. Багато господарств створюють суспільні фонди для організації відпочинку і лікування. Колгоспами Української РСР, наприклад, за рахунок паєвих внесків і коштів централізованого фонду соціального страхування побудовано 17 санаторіїв, більше десяти пансіонатів і водогрязелікарень, 24 будинки відпочинку [15]. Колгоспники мають можливість користуватися тими ж видами відпочинку, що і робітники та службовці.

Право колгоспників на матеріальне забезпечення гарантується не тільки створенням централізованого Союзного фонду пенсійного забезпечення, але й системою соціального забезпечення і матеріальної допомоги, що діє безпосередньо в колгоспах. Таким чином, на основі розвитку економіки колгоспів

¹ Примірний Статут колгоспу вказує, що тривалість і розпорядок дня в колгоспі, порядок надання вихідних днів, щорічних оплачених відпусток, а також мінімум трудової участі в суспільному господарстві працездатних колгоспників регулюються правилами внутрішнього розпорядку дня (див. п. 25). Ці правила розробляються колективом колгоспників і утверджуються загальними зборами (зборами уповноважених).

зростає її соціальна роль в задоволенні матеріальних і духовних потреб колгоспного селянства, в формуванні нової людини на селі.

Примірний Статут закріпив організаторські гарантії колгоспної демократії. В ньому знайшли дальший розвиток основні принципи управління: загальність участі, виборність і ін. Поряд з основними органами управління в Статуті закріплені і додаткові форми участі колгоспників у вирішенні справ господарства: технічні і економічні наради, культурно-побутові комісії і т. ін. Право кожного колгоспника на участь в управлінні гарантується тим, що рішення всіх важливих питань віднесено до компетенції загальних зборів колгоспу. Згідно Статуту збори вважаються правомочними при наявності двох третин складу колгоспників, а не половини, як було раніше. Запроваджений більш високий кворум для зборів уповноважених. Колгоспники самі вирішують, яким голосуванням (відкритим чи таємним) вони будуть обирати правління, голову колгоспу, ревізійну комісію і інші виконавчі органи. Поряд з правами в управлінні Примірний Статут визначає і обов'язки членів колгоспу, їх відповідальність за свою працю і справи колективу, передбачає заходи впливання за порушення дисципліни.

На етапі розвинутого соціалізму розгортання колгоспної демократії обумовлено також посиленням дії закону планомірного розвитку, в зв'язку з чим виникла потреба в соціальному плануванні окремих виробничих колективів. Колгоспам надали функцію складання планів соціального розвитку і організацію їх реалізації. Обсяг управлінських задач колгоспних колективів у зв'язку з новими вимогами законів суспільного розвитку розширюється.

Одним із напрямків розвитку колгоспної демократії на етапі зрілого соціалізму є також вихід її за межі окремих колгоспів. Це обумовлено зростанням економіки колгоспів і розширенням міжгосподарської кооперації. У 1975 році в країні нараховувалось 6,3 тис. підприємств, організацій і об'єднань, пайщиками яких було 81,8 тис. колгоспів і 10,2 тис. радгоспів [див. 12, с. 7]. Міжгосподарські виробничі зв'язки, як і вся система внутріколгоспних відношень, будуються на демократичних основах. Особливу увагу КПРС приділяє додержанню таких принципів, як добровільність у співробітництві колгоспів, радгоспів і інших підприємств, збереженню їх господарської самостійності, демократичному централізму в організації управління виробничою діяльністю об'єднань, матеріальній зацікавленості господарств, а також усіх працівників [5]. На цих же принципах, під визначаючим впливом громадськості кооперуючих колгоспів та інших підприємств і організацій працюють об'єкти культурно-побутового призначення. Це веде до того, що колгоспна демократія все більше поєднується з діяль-

ністю органів загальнонародної демократії, набуваючи рис останньої.

Інтегральним показником нового рівня розвитку колгоспної демократії є ріст соціальної активності колгоспних мас, яка виявляється, насамперед, в обговоренні рішень КПРС і уряду, проектів народногосподарських планів і законодавчих актів, у розгортанні соціалістичного змагання, в зацікавленості управління справами своїх колективів. Підвищення ролі трудових колективів у вирішенні питань виробничого, соціального і духовного життя в повній мірі виявляється і в діяльності колгоспів.

Розширення і поглиблення колгоспної демократії знаходить ся в прямій залежності від дальшого розвитку і удосконалення політичної системи суспільства в цілому. Закономірності розвитку радянської демократії, як справжнього народовладдя, є закономірностями розвитку і колгоспної демократії. Тенденція до єдиної міри демократизації всіх сфер суспільного життя — головна лінія розвитку соціалістичного демократизму. Розвиток колгоспної демократії, таким чином, визначається закономірностями соціалістичного і комуністичного будівництва. Реалізація вимог економічних і соціальних законів сприяє здійсненню вимог і в сфері політичній. Чим більше зрілим стає наше суспільство, чим далі воно наближається до комунізму, тим вище стає суспільна активність громадян, трудових колективів, тим ширше залучаються трудящі до управління державними справами [див. 8, с. 625].

В умовах розвинутого соціалізму, коли склались об'єктивні умови для дальшого розвитку демократії, зростає роль суб'єктивного фактору, зокрема організаторської та виховної роботи партійних і державних органів, колгоспних комуністів. Важливе значення має послідовне проведення в життя вимог Примірного Статуту колгоспу та прийнятих на його основі колгоспних статутів, залучення усіх колгоспників до управління ділами господарства, виховання свідомої дисципліни, підвищення відповідальності перед суспільством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, 36, 38, 39, 42.
2. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, Київ, 1971. 360 с.
4. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Політвидав України, Київ. 1976. 288 с.
5. Постановление ЦК КПСС «О дальнейшем развитии специализации и концентрации сельскохозяйственного производства на базе межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции». — «Правда», 2 июня 1976 г.
6. Постановление ЦК КПСС «О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции». — «Правда», 1 февр. 1977.
7. Брежнев Л. И. О проекте Конституции Союза Советских Социалистических Республик. Доклад на Пленуме ЦК КПСС 24 мая 1977 г. «Правда», 5 июня 1977 г.
8. Брежнев Л. И. О коммунистическом воспитании трудящихся. Речь и статьи. М., Политиздат, 1975.

9. Курсом мартовского Пленума. М., Политиздат, 1975.
10. Народное хозяйство СССР в 1975 году. Стат. сб. М., «Статистика», 1976.
11. Гречишников П. В. Примерный Устав и расширение демократических принципов управления колхозным производством. М., «Экономика», 1971.
12. «Агитатор», 1976, № 10.
13. «Партийная жизнь», 1976, № 10.
14. «Совет депутатов трудящихся», 1976, № 5.
15. «Правда», 22 окт. 1974.
16. «Правда», 22 марта 1977.
17. «Известия», 25 марта 1975.

Л. Л. ТАРАСОВА, канд. філос. наук, Г. Г. ГУРІНА

ЩОДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА» РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Як вказується у доповіді Л. І. Брежнєва на травневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС, спільним знаменником величезних соціальних змін у житті нашого суспільства є його зростаюча соціальна однорідність. З одного боку, ще міцнішим став союз робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, з другого — все виразніше в умовах зрілого соціалізму на ідейно-політичні позиції робітничого класу переходять всі шари населення [3]. Тому політичні характеристики життєдіяльності робітничого класу — активність, культура, ідеологія — набувають все більшої суспільної значущості. Закономірною є і та увага, що в даний час приділяється в цілому політичному фактору, зокрема взаємодії його різних сторін, в тому числі політики і культури.

Ця взаємодія складна і різноманітна. Політика, будучи концентрованим виразом економіки [1, т. 42, с. 269], взаємовідношенням класів з приводу державної влади, опосередковує всі суспільні відносини і явища, пронизує їх. Подібно до того, як існує економічна політика, існує і культурна політика. В останній виявляється прагнення різних класів використати культуру, її елементи в класовій боротьбі, досягти такого культурного розвитку, що відповідає інтересам класу, спрямувати цей розвиток, стимулювати його або стримувати, формувати особу в потрібному для класу напрямку.

Останнім часом у вітчизняній літературі все частіше згадується про поняття політичної культури, що має складний характер і потребує дослідження на різних рівнях. Мета нашої статті — докладніше проаналізувати дане поняття, його зміст, структуру, співвідношення з іншими поняттями наук про суспільство. Сам термін «політична культура» належить В. І. Леніну. На Всеросійській нараді політосвіти в листопаді 1920 р. він говорив, що «мета політичної культури, політичної освіти — виховати справжніх комуністів, здатних перемогти брехню, передсуди і допомогти трудящим масам перемогти старий поря-

док...» [т. 41, с. 384]. Політичну культуру В. І. Ленін вважав головним складовим елементом всієї культури соціалізму, що пронизує її структуру. В ленінських працях післяжовтневого періоду ця думка неодноразово підкреслюється. Так, розкриваючи зміст культурних завдань пролетаріату, В. І. Ленін писав: «Тепер перед нами завдання культурні, завдання перетравлювання того політичного досвіду, який повинен і може перетворитися в життя» [1, т. 44, с. 160]. У центрі культурних завдань робітничого класу, що переміг, В. І. Ленін ставив піднесення культури робітників як основний, необхідний засіб розв'язання політичних завдань, що стояли тоді перед країною. «Щоб можна було висвітлити перед народом політичні наші завдання, щоб можна було показати народним масам: «ось до яких завдань ми повинні прагнути» (а це ми повинні були б зробити!), треба зрозуміти, що тут потрібно підвищити культурний рівень мас. І треба добитися цього певного рівня культури. Без цього здійснити на ділі наші завдання не можна» [1, т. 44, с. 165]. Отже, завдання культурні для робітничого класу та його партії підпорядковані вирішенню завдань політичних, а сама політика органічно входить в культуру, «пронизує» її. Будь-яка сторона соціалістичної культури має політичне спрямування і зміст. З цього випливає, що політичну культуру можна виділити як особливий структурний елемент культури соціалізму.

Традиційний поділ культури на матеріальну й духовну не охоплює цілий ряд важливих елементів соціалістичної культури. Візьмемо, наприклад, культуру управління. Відноситься вона до матеріальної чи до духовної культури? Зрозуміло, що будь-який з цих варіантів буде одностороннім. Висока культурність при соціалізмі передбачає не тільки певний рівень політичних знань, але й активну участь в реальному політичному житті суспільства, активну політичну діяльність.

Існують всі підстави виділити політичну культуру як певний рівень суспільно-політичних поглядів, знань, переконань і рівень вміння застосовувати їх в суспільно-політичній діяльності, вміння керувати, працювати з масами, організовувати їх на вирішення завдань комуністичного будівництва. «Виховувати політичну культуру — це значить перетворити людину в свідомого й соціально активного громадського діяча, сформувати соціалістичний тип особи» [4, с. 266]. Завдання залучення мільйонних мас до управління суспільством стали перед партією після перемоги соціалістичної революції. В. І. Ленін писав: «...Соціалістичний переворот буде тривкий лише остільки, оскільки ми зуміємо новий клас, пролетаріат, підняти до управління, зробити так, щоб управляв Росією пролетаріат. Зробити так, щоб це управління було переходом до поголовного навчання всіх трудящих мистецтву управляти державою, і навчання не книжного, не газетного, не в промовах і брошурках, а до навчання на практиці,

щоб кожен міг випробувати свою здатність взятися за цю справу» [1, т. 37, с. 396].

Навчання мистецтву управляти в першу чергу передбачає оволодіння політичною культурою. Маси, вказував В. І. Ленін, «беруть у свої власні руки політику, тобто справу будівництва нового суспільства» [1, т. 42, с. 354]. Під вмінням управляти В. І. Ленін мав на увазі не тільки грамотність. Для цього потрібні знання людей і досвід, впевненість у своїх силах, організаторське вміння, компетентність. Інакше кажучи, для того, щоб брати участь в управлінні, треба піднести культурний рівень мас. «З неписьменністю боротися треба, але самої письменності теж не досить, а потрібна та культура, яка вчить боротися з тяганиною і хабами» [1, т. 44, с. 163]. Отже складовою частиною цього необхідного для управління культурного рівня потрібен той комплекс знань, навичок, організаторських здібностей, який в листопаді 1920 р. В. І. Ленін назвав терміном «політична культура». Політична культура властива для всіх шарів нашого суспільства, але її головним носієм, звичайно, є робітничий клас. «Ступінь його політичної культури виявляється в тому, наскільки він усвідомлює свої власні корінні інтереси, здатний здійснювати управління справами держави, вести за собою інші класи й соціальні групи, здійснюючи цим рухом свою власну мету і, разом з тим, мету більшості населення» [5, с. 19].

Участь робітників в управлінні підприємствами, в діяльності партійних і громадських організацій, їх творчість у змаганні мас (створення нових форм змагання), робота як політінформаторів, агітаторів, робкорів, пропагандистів, наставників і т. д. збагачує політичну культуру соціалізму [4, с. 267].

Політична культура не тотожна ні політичній свідомості, ні політиці. Це слід пам'ятати при аналізі її місця в системі культури. Певною своєю частиною (знання, погляди, традиції) політична культура включається в систему духовної культури, більше того, виступає її ядром. Однак повністю відносити політичну культуру до духовної буде неправильним, бо вона включає в себе й культуру реальних політичних дій суспільства, класу, особи. На відміну від матеріальної культури вона характеризує не матеріально-перетворювальну діяльність людей, а особливий вид їх діяльності — соціально-перетворювальну, об'єктом якої виступають суспільні відносини, а не природа.

Особливе місце політичної культури в загальній системі культури залежить від ролі політики, як суспільного явища. Соціально-політичні інститути суспільства знаходяться на «межі» матеріальних і духовних суспільних відносин, синтезують їх. Так, класи і нації своїми коренями сягають в економіку. Будь-який соціально-політичний інститут суспільства образно можна зобразити як своєрідний айсберг, основна частина якого «занурена» в систему економічних відносин. Тому традиційний поділ суспільних відносин на матеріальні й духовні не може вичер-

пати специфіки соціально-політичних відносин, що завжди виступають як синтез матеріального й духовного. І далі. Особлива роль політики в класовому суспільстві полягає в її «наскрізному» характері. Вона пронизує всі соціальні відносини — від економіки до соціальної психології.

Отже, політичні відносини займають особливе місце в суспільстві. Це позначається на особливостях соціально-перетворювальної діяльності і політичної культури як міри вияву суттєвих сил людей у цьому виді діяльності.

Політичну культуру не можна ототожнювати з політичною свідомістю, що виступає як її частина та необхідний елемент. Другим її елементом є практичні навички та вміння. Справжній організатор і політичний керівник повинен не тільки знати цілі, але й вміти для їх досягнення практично згуртувати маси. Зміст ленінської ідеї робітничого контролю за діяльністю адміністрації полягає у широкому використанні досвіду робітничого класу в удосконаленні всієї діяльності молодих радянських організацій і установ. І сьогодні робітники складають головне ядро всіх ланок народного контролю, «комсомольського прожектора» та інших органів, що здійснюють контрольно-організаторську діяльність на підприємствах і в установах.

Практичних навичок управління робітничий клас набуває, навчаючись у численних школах депутатів при Радах, народних університетах юридичних знань для народних засідателів, членів товариських судів і дружинників, поповнює свої знання на семінарах секретарів партійних і комсомольських комітетів, профспілкового активу та ін. Новим соціальним інститутом політичної культури є масова сітка партійного й комсомольського навчання, в якій у 1976 р. нараховувалося близько 20 млн. чоловік, в тому числі понад 7 млн. безпартійних [2, с. 70]. Сюди ж слід віднести численні лекторії, цикли лекцій, вивчення суспільних наук в народних університетах, на курсах і семінарах пропагандистів. Ця різноманітна мережа установ і організацій виховує у радянських людей риси соціалістичної політичної культури. Масовою фігурою культурної роботи став культпрацівник нового типу — партійний і комсомольський пропагандист, лектор, агітатор, робкор і т. ін. Проте одні політичні знання ще не визначають рівня політичної культури. Перетворення цих знань у внутрішні переконання, а останніх — у відповідні діяння — ось шлях опредмечування суттєвих сил людини в цій галузі культури.

Практичну участь у суспільно-політичній діяльності у нас беруть десятки мільйонів людей. Громадська робота стала найпоширенішим і масовим видом не розрахованої на винагороду добровільної праці не на себе, а на колектив, суспільство. Але щоб повною мірою стати комуністичною, суспільно-політична діяльність має перетворитися у внутрішню потребу, у вільну самостійність, в реалізацію суттєвих сил людини. Формування

внутрішньої потреби брати участь в суспільно-політичній діяльності є одним з головних критеріїв розвитку політичної культури. Переконливим свідченням такого підходу до справи є патріотичні почини радянського робітничого класу, спрямовані на реалізацію політики партії, рішень XXV з'їзду КПРС. У численних трудових рапортах новаторів соціалістичного виробництва, трудящих міста і села підкреслюється, що їх трудові перемоги є відповіддю на заклик партії домогтися найбільшої ефективності та якості в роботі.

Важливим завданням комуністичного виховання є набуття політичної культури молоддю. Обмеження такого виховання лише духовною культурою, недостатня увага до вимог політичної культури соціалізму приводить до того, що при оцінці культурного рівня людини її політичні знання, вміння і навички взагалі не беруться до уваги. Такий підхід не сумісний з духом ленінського вчення про соціалістичну культуру. Без високої політичної культури і громадянської вихованості не може бути нової людини. Аполітичність, безідейність — вияви некультурності. Великої ваги набуває діяльність по вихованню політичної культури робітничої молоді. У частини її сьогодні виявляється суперечність між високою освітою та культурними запитами, з одного боку, і низьким рівнем громадянської вихованості, з другого. «Політична культура» передбачає усвідомлення робітником громадської значущості своєї праці, прагнення підвищувати її продуктивність, перетворювати особисті успіхи в праці в досягнення всього виробничого колективу» [4, с. 269].

Таким чином, поняття «політична культура» зв'язане з поняттям «культура» як особливе із загальним. Політична культура має класовий характер. Вона невідривна від класових інтересів, а отже, і ідеології, а тому становить ідейний стрижень духовної культури. Саме через політичну культуру робітничий клас справляє вирішальний вплив на культуру соціалістичного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 36, 37, 41, 42, 44.
2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1976. 288 с.
3. Брежнев Л. І. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 24 травня 1977 р. — «Радянська Україна», 5 черв. 1977 р.
4. Научно-техническая революция и строительство коммунизма. М., «Мысль», 1976. 415 с.
5. Шапко В. О понятти «политическая культура». — «Труды Свердловск. педин-та, вып. 11.» 1976, с. 118—122.

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РАДЯНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Найважливіші теоретичні положення, які становлять основу для розробки методологічних питань соціально-класової структури суспільства сформулювали основоположники наукового комунізму. Аналізуючи проблему союзників робітничого класу в його боротьбі з буржуазією, К. Маркс і Ф. Енгельс дали глибоку, послідовну характеристику різних професійних груп інтелігенції буржуазного суспільства, яскраво показали її матеріальну і духовну залежність від класу капіталістів, довели неминучість у перспективі союзу інтелігенції з робітничим класом, необхідність створення для останнього своєї власної інтелігенції. Ф. Енгельс писав, що робітничому класу для здійснення його великих цілей будуть потрібні «лікарі, інженери, хіміки, агрономи та інші спеціалісти, бо справа йде про те, щоб оволодіти управлінням не тільки політичною машиною, але й усім суспільним виробництвом...» [1, т. 22, с. 410].

Велику увагу питанням, зв'язаним з інтелігенцією, приділяв В. І. Ленін. Він розкрив суть і соціальну природу інтелігенції як у буржуазному, так і в соціалістичному суспільстві, джерела формування і закономірності розвитку соціалістичної інтелігенції, шляхи зближення людей фізичної і розумової праці [див: 2, т. 1, с. 400; 2, т. 6, с. 29—30, 69, 123, 125—126; 2, т. 7, с. 326, 336, 337; 2, т. 36, с. 167, 176—178, 217—218].

У творах таких відомих марксистів як А. Бебель, П. Лафарг, А. Грамши, Г. В. Плеханов було проаналізовано становище інтелігенції в буржуазному суспільстві і неминучість її переходу на позиції робітничого класу, до найтіснішого союзу з ним у справі побудови соціалізму.

Вивчення питань формування і розвитку інтелігенції у радянській науковій літературі розпочалося ще в 20-ті роки. Вже тоді з'явилися роботи, автори яких прагнули визначити соціальну суть інтелігенції, що зароджувалася, з'ясувати її місце у будівництві нового суспільства. В літературі цього періоду спостерігався двоякий підхід до вирішення проблеми. З одного боку, видно прагнення авторів дотримуватися принципів ленінської політики відносно культурної спадщини минулого. Інтелігенція розглядається як носій спеціальних знань і досвіду, що мають служити інтересам робітничого класу. Найцікавіші у цьому плані роботи А. В. Луначарського, який, докладно зупиняючись на проблемі використання буржуазних спеціалістів, послідовно відстоює думку про необхідність перевиховання її шляхом активного залучення до соціалістичного будівництва [6].

З другого боку, деякі автори виступили проти створення робітничим класом своєї, соціалістичної інтелігенції. Такі погляди

відбиті, зокрема, в роботах Ю. Ларіна. Він висував ідею такої перебудови суспільства, «щоб у найбільш допустимій мірі зовсім обходитись без функцій, для яких потрібен середньоінтелігентський склад» [18, с. 74].

Важливу роль у боротьбі з антиленінськими позиціями в розробці і розвитку теоретичних положень про інтелігенцію у соціалістичному суспільстві відіграли на цьому етапі праці соратників В. І. Ленін — М. І. Калініна, Н. К. Крупської, О. М. Ярославського.

За період з кінця 30-х і до кінця 50-х років з'явилося багато досліджень, де висвітлюється діяльність Комуністичної партії і Радянської держави в галузі створення нової інтелігенції. Для більшості робіт цього періоду характерне, з одного боку, широке використання фактичного матеріалу, з другого — недостатній рівень теоретичного аналізу. Усі дослідження були науково-популярними і мали пропагандистську спрямованість. Звичайно, оцінка праць даного періоду не може бути однозначною. Деякі з них і сьогодні звертають на себе увагу глибиною аналізу і оригінальним викладом матеріалу. Серед цих робіт можна відзначити дослідження В. І. Смирнова [27], в якому йдеться про суть відмінностей між інтелігенцією буржуазною і соціалістичною. В. І. Смирнов одним з перших у радянській літературі проаналізував внутрішню структуру інтелігенції і виділив основні тенденції її подальшого розвитку.

Цікаві теоретичні узагальнення, зокрема про створення і розвиток науково-технічної інтелігенції, є в роботі І. Е. Рубцова [19]. Але і тут має місце недостатня розробка методологічних питань. В цілому ж література 20—50-х років на тему, що нас цікавить, послужила досить міцною основою для глибоких теоретичних розробок у 60—70-ті роки, коли питання про місце і роль інтелігенції в соціалістичному суспільстві стають предметом все глибшого наукового дослідження. Найповніше було розроблено, на наш погляд, питання історії формування інтелігенції та її окремих національних загонів. Ґрунтовний аналіз літератури з цього питання дається у спеціальних історіографічних дослідженнях Л. М. Зак [16] і М. Е. Главацького [13]. Досягненням можна вважати те, що ми вже маємо фундаментальні праці, присвячені окремим найскладнішим аспектам проблеми формування і діяльності радянської інтелігенції в період соціалістичного будівництва.

Процес залучення буржуазної інтелігенції на бік Радянської влади на великому конкретно-історичному матеріалі розкривається у монографії С. О. Федюкіна [29]. Автор висвітлює роль В. І. Леніна у розв'язанні проблеми інтелігенції в перші роки Радянської влади, дослідив не тільки загальні соціально-політичні питання, а й підхід до залучення різних загонів інтелігенції: науково-технічної, художньої, військових спеціалістів, вчителів, медичних працівників. Головна мета цього дос-

лідження — з'ясування шляхів, якими стара інтелігенція йшла до розуміння ідей соціалізму. С. О. Федюкін всебічно аналізує процеси й події, що свідчать про ідейні та психологічні зрушення у середовищі буржуазних спеціалістів, які відбулися завдяки політичній і організаційній роботі Комуністичної партії.

Заслуговує на увагу книга В. Л. Соскіна [25], де розглядається ставлення старої інтелігенції до соціалістичної революції.

Своєрідному явищу в історії формування радянської інтелігенції — висуванству присвячені змістовні роботи Е. Т. Савцова [22], Г. О. Андріюка [8], С. Я. Віттенберга [11]. Однак ця тема залишається ще недостатньо розробленою.

Більш плідно вивчається питання підготовки кадрів нової інтелігенції через систему вищої і середньої спеціальної освіти. В цьому аспекті написані роботи В. І. Безсонової [9], і Н. Л. Сафраз'яна [23]. В. І. Безсонова, зокрема, розглядає основні лєнінські положення і метод перебудови вищої школи із знаряддя панування буржуазії в знаряддя комуністичного перетворення суспільства, висвітлює погляди В. І. Лєніна на роль вищої школи у формуванні і вихованні нової інтелігенції. Однак узагальнюючих праць, де закономірності і особливості створення радянської інтелігенції аналізувалися б у комплексі, ще дуже мало. Монографія за редакцією М. П. Кіма «Советская интеллигенция. История формирования и роста», що вийшла в 1968 р., була значним кроком на шляху до такого узагальнення, але не вичерпала потреби у ньому.

Незважаючи на те що ряд питань формування соціалістичної інтелігенції залишається ще недостатньо дослідженим, рівень їх розробки є міцним фундаментом для дальшого аналізу місця і ролі інтелігенції у розвинутіму соціалістичному суспільстві. В центрі уваги дослідників перебуває розробка методологічних питань та теоретичних основ класифікації працівників розумової праці, характеристика їх окремих соціально-професіональних груп, визначення загальних закономірностей і тенденцій розвитку інтелігенції в умовах поступового переходу суспільства від соціалізму до комунізму.

Виключно важливу роль у розв'язанні цих питань відіграли Всесоюзні конференції, що відбулися у Мінську (1966), Свердловську (1972) і Москві (1976) і були присвячені змінам в соціальній структурі радянського суспільства, а також фундаментальні праці з розвитку соціалістичних суспільних відносин [5; 17; 26].

Серед праць розглядуваного періоду слід виділити роботи М. М. Руткевича і В. С. Семенова. Першому належить заслуга постановки і успішного розв'язання цілого ряду питань, пов'язаних з визначенням місця і ролі інтелігенції при соціалізмі. Він зробив спробу уточнити саме поняття інтелігенції, як соціального прошарку соціалістичного суспільства [20]. У го-

стрій полеміці, яка ведеться на сторінках нашої наукової літератури з початку 60-х років відносно критеріїв визначення місця і ролі інтелігенції в соціальній структурі соціалістичного суспільства і її соціальних меж, М. М. Руткевич послідовно і аргументовано відстоює свої позиції, доводячи, що найважливіше — роль людини в суспільній організації праці, визначена характером і змістом останньої [21]¹.

В. С. Семенов поділяє точку зору М. М. Руткевича з основних методологічних питань. Його цікавлять співвідношення таких категорій, як інтелігенція і службовці, а також критерії внутрішньої градації інтелігенції. В. С. Семенов дійшов висновку, що диференціація службовців, в тому числі інтелігенції, має здійснюватись і за кваліфікацією, і за характером виконуваної роботи [24].

Вивчення питань розвитку інтелігенції особливо активізувалось після XXIV з'їзду КПРС, який підкреслив необхідність посилення розробки соціально-політичних проблем [див. 4, с. 94—104].

Характерним для нинішнього етапу є поглиблений підхід до питань методології та вдосконалення методики наукових досліджень. На XXV з'їзді КПРС говорилося, що в сучасних умовах, як ніколи раніше, підвищились вимоги до якості наукових розробок, їх фундаментальності [див. 5, с. 81].

Нещодавно було опубліковано дослідження Ф. Р. Філіпова, який, простежуючи основні тенденції змін у соціальних рисах і складі інтелігенції розвинутого соціалістичного суспільства, підкреслює необхідність діалектичного підходу до визначення шляхів зближення людей фізичної і розумової праці, дає аргументовану критику спроб нектасового підходу до виділення інтелігенції в соціальній структурі суспільства [30].

Л. С. Бляхман і О. І. Шкаратан досліджують діалектику НТР і соціальної структури радянського суспільства, особливо взаємозв'язок робітничого класу та інтелігенції, переважно науково-технічної [10]. Вони дають вдале визначення соціальної суті радянської інтелігенції, розкривають причини швидкого зростання її питомої ваги у складі самодіяльного населення, показують кардинальні зміни в її професійно-кваліфікаційній структурі. Один з авторів цієї монографії, О. І. Шкаратан, який у попередніх роботах помилково включав виробничо-тех-

¹ Цим питанням присвячені, крім того, слідуючі праці М. М. Руткевича: Изменение социальной структуры советского общества и интеллигенция. — В кн.: Социология в СССР, т. I, М., «Мысль», 1965. Социальные перемещения в СССР, М., «Мысль», 1970. В. И. Ленин и проблемы развития интеллигенции. — В кн. Ленинизм и теоретические проблемы современного социального развития, М., «Наука», 1974. Сближение классов и социальных групп на этапе развитого социализма в СССР, М., «Знание», 1976. Социальная структура социалистического общества в СССР и ее развитие к социальной неоднородности. — В кн.: Проблемы развития социальной структуры общества в Советском Союзе и Польше, М., «Наука», 1976.

нічну інтелігенцію до складу робітничого класу [див.: 31. с. 102—105, 117—120], уточнює свою позицію, характеризуючи інтеграційний процес у соціалістичному суспільстві як тривалий і складніший, ніж це здавалося йому раніше [див. 10, с. 161—163].

Для нинішнього етапу вивчення інтелігенції характерна розробка питань внутрішньої структури, визначення ролі і функціональної специфіки її окремих загонів. Науковці розглядають як загальні питання структурної градації, так і особливості окремих соціально-професіональних груп інтелігенції. Тут інтерес дослідників розподіляється нерівномірно. Найбільше уваги приділяється питанням науково-технічної інтелігенції, особливо проблеми наукових кадрів країни.

Значно менше розробляються питання науково-культурної інтелігенції. В більшій або меншій мірі аналізуються роль і функції інтелігенції у сфері управління, але зовсім недостатньо вивчаються такі загони, як працівники освіти, охорони здоров'я, культосвітніх установ. Особливо гостро стоїть завдання вивчення художньої інтелігенції, яка, за визначенням XXV з'їзду КПРС, «вносить дедалі вагоміший вклад у загальнопартійну, загальнонародну справу будівництва комуністичного суспільства» [4, с. 88].

Є всі підстави говорити про певні успіхи у вивченні сільської інтелігенції і її окремих загонів. Останнім часом в полі зору радянських істориків знаходяться питання формування кадрів інтелігенції на селі, її структура і соціальні функції.

Для розробки питань про шляхи зближення інтелігенції з робітничим класом і колгоспним селянством важливе значення має вивчення суміжних прошарків, що зароджуються всередині окремих соціальних груп. Можна відзначити певні досягнення у дослідженні категорії «робітників-інтелігентів», у вивченні проблеми «практиків», хоча по кожному з цих питань є ще чимало «білих плям». Зокрема, ми не маємо чіткого уявлення про те, кого слід відносити до робітників-інтелігентів, про кількісні і якісні характеристики цього прошарку і тенденції до їх зміни. Статті, що з'явилися за останні роки, не внесли істотних змін в існуюче положення [12]. Ще складніше стоїть справа з вивченням категорії «практиків». Нам здається, що за сучасних умов уже нагромаджено достатній теоретичний і фактичний матеріал для всебічного і глибокого висвітлення питання.

Значно активнішою, наступальною має бути критика антимарксистських поглядів відносно місця і ролі інтелігенції у розвитку соціалістичному суспільстві.

В новій Конституції СРСР записано: «Найвища мета Радянської держави — побудова безкласового комуністичного суспільства» [3, с. 5]. Тому подальше успішне вивчення питань розвитку соціалістичної інтелігенції вимагає тіснішого співробітництва істориків, філософів і економістів, створення комплексних праць

узагальнюючого характеру, де треба чіткіше сформулювати практичні рекомендації по регулюванню руху нашого суспільства до повної соціальної однорідності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. Видання друге, т. 22.
2. Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. I, 6, 7, 36.
3. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
5. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1976. 288 с.
6. Луначарский А. В. Об интеллигенции. М., 1923.
7. Амвросов А. А. Социальная структура советского общества. М., Политиздат, 1975.
8. Андреюк Г. П. Выдвиженчество и его роль в формировании интеллигенции (1921—1932). — В кн.: Из истории советской интеллигенции. М., «Мысль», 1966.
9. Бессонова В. И. В. И. Ленин о высшей школе и ее роли в формировании советской интеллигенции. — В кн.: В. И. Ленин и некоторые вопросы изменения социальной структуры советского общества. Изд-во Моск. ун-та, 1973.
10. Бляхман Л. С., Шкаратан О. И. НТР, рабочий класс, интеллигенция. М., Политиздат, 1973.
11. Витгенберг Е. Я. Проблемы социальных перемещений в СССР в новейшей буржуазной историографии. — «История СССР», 1971, № 5.
12. Гелюта А. М., Гоголюхин С. П. Формирование и рост слоя рабочих-интеллигентов. — В кн.: Проблемы развития социальной структуры в Советском Союзе и Польше. М., «Наука», 1976.
13. Главацкий М. Е. Вопросы формирования интеллигенции в советской историографии. — В кн.: Партийные организации Урала во главе хозяйственного и культурного строительства. Свердловск, 1974.
14. Гоголюхин С. П. Сближение советского рабочего класса с интеллигенцией и формирование слоя рабочих-интеллигентов. Дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук. Свердловск, 1966.
15. Гельбух Ф. Н. Некоторые социальные аспекты и проблемы инженерно-технических работников-практиков. — В кн.: Из опыта конкретных социологических исследований. Изд-во Моск. ун-та, 1969.
16. Зак Л. М. Формирование советской интеллигенции. — В кн.: Строительство социализма в СССР. М., «Мысль», 1971.
17. Классы, социальные слои и группы в СССР. М., «Наука», 1968.
18. Ларин Ю. Интеллигенция и Советы. Хозяйство, буржуазия, госаппарат. М., 1921.
19. Рубцов И. Е. Роль научно-технической и сельскохозяйственной интеллигенции в создании МТБ коммунизма в СССР. М., 1954.
20. Руткевич М. Н. Интеллигенция как социальная группа и ее сближение с рабочим классом. — В кн.: Классы, социальные слои и группы в СССР. М., «Наука», 1968.
21. Руткевич М. Н. Стирание классовых различий и место интеллигенции в социальной структуре советского общества. — «Философские науки», 1963, № 5.
22. Савцов Э. Т. К вопросу о составе и формировании руководящих кадров промышленности в 1917—1923 гг. Сб. науч. трудов Моск. ин-та народн. хоз-ва им. Г. В. Плеханова (Свердловский филиал), Свердловск, 1967, вып. 2.
23. Сафразьян Н. Л. Реорганизация системы подготовки специалистов в технических вузах РСФСР (1920—1927). — «История СССР», 1974, № 2.
24. Семенов В. С. О партии и интеллигенции в Советском Союзе. — В кн.: Марксистская и буржуазная социология сегодня. М., «Наука», 1969.

25. Соскин В. Л. Ленин, революция, интеллигенция. Новосибирск, «Наука» (Сибирское отд.), 1973.
26. Социальная структура развитого социалистического общества. Под ред. А. И. Сухарева. Саранск, Мордовск, кн. изд-во, 1974.
27. Смирнов В. И. Интеллигенция в Советском государстве. М., 1947.
28. Строительство коммунизма и развитие общественных отношений. М., «Наука», 1966.
29. Федюкин С. А. Великий Октябрь и интеллигенция. Из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма. М., «Наука», 1972.
30. Филиппов Ф. Р. Изменение в социальном облике и составе советской интеллигенции. — В кн.: Проблемы развития социальной структуры в Советском Союзе и Польше. М., «Наука», 1976.
31. Шкартан О. И. Проблемы социальной структуры рабочего класса СССР. М., «Мысль», 1970.

А. І. УКОЛОВ

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ФАКТОРА ВИХОВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПЕРЕКОНАНОСТІ ЧЛЕНІВ ВИРОБНИЧОГО КОЛЕКТИВУ

В умовах розвинутого соціалізму, коли на новий якісний рівень піднімаються функціонування і взаємодія всіх суспільних структур, більш високих рубежів досягає ідеологічна діяльність суспільства, більш складними і відповідальними стають її цілі, стратегічні й поточні завдання. Партія, розробляючи й творчо розвиваючи принцип наукового управління різними сферами життя зрілого соціалістичного суспільства, в тому числі духовно-ідеологічними процесами, орієнтує свої теоретичні кадри, практичних працівників, активістів, які зайняті в різних ланках громадської діяльності, на невтомний пошук і закріплення нових, досконаліших форм і методів роботи. Щодо ідеологічної діяльності, як складноструктурної системи, то тут принципове значення має вказівка XXV з'їзду КПРС про «комплексний підхід до постановки всієї справи виховання» [1, с. 83]. Йдеться про організацію глибокої взаємодії всіх ланок ідеологічного процесу, що має, по-перше, охопити безліч напрямків цієї роботи (тематичних, організаційних, методико-педагогічних, соціально-психологічних) і, по-друге, забезпечити одночасний розвиток усіх внутрішніх можливостей, усієї специфічної неповторності, властивої кожній формі роботи.

Здійснення цих процесів, деякі їх перспективно-прогностичні характеристики можна показати на прикладі функціонування засобів ідеологічного впливу, що реалізуються в межах трудового колективу і, що має велике значення, його власними силами. Тобто йдеться про різні форми уснопропагандистської, агітаційно-масової та індивідуальної виховної роботи. Обмежений обсяг статті не дає змоги розкрити більш широкую «географію» специфічного вияву і взаємодії всіх наявних форм за їх функціональним призначенням. Тому об'єктом нашого аналізу є одна з найпоширеніших форм ідейно-виховної роботи — політичне інформування членів трудового (в даному разі — вироб-

ничого) колективу в напрямку утвердження в них світоглядної зрілості, комуністичної переконаності. Слід зазначити, що вибір саме цього аспекту впливає із вже досягнутого рівня розробки названої теми. Як свідчить аналіз, в останні п'ять-шість років інтерес дослідників зосереджувався навколо загально-теоретичних проблем становлення і використання політичної інформації як специфічного методу [див. 7—10]. Розглядалися (як правило, в межах конференцій практичних працівників) окремі елементи її реалізації в окремих соціально-демографічних, соціально-психологічних та інших об'єктивних умовах [6; 10]. Багато авторів висловлюються про категорійний апарат політичної інформації як систему, не завжди досягаючи при цьому одностайної думки. Так, одні з них вважають, що під політичною інформацією слід розуміти, «розповсюджувані всіма засобами ідеологічної діяльності комуністичні ідеї, повідомлення та оцінки з питань суспільно-політичного життя в СРСР і за кордоном» [4, с. 197]. Другі стверджують, що політична інформація — це сукупність повідомлень про новини внутрішнього і міжнародного життя, що поширюються засобами масової комунікації і орієнтують аудиторію в складних явищах та процесах політичного, економічного, наукового, культурного та іншого життя суспільства [5, с. 354]. На думку третіх, політична інформація є частиною соціальної інформації при провідній ролі першої [10, с. 14].

Ми виходимо з того, що політичне інформування, яке здійснюється засобами широкого соціального середовища (суспільства), відрізняється від політичної інформації в межах виробничого колективу. Особливістю останньої є те, що вона проводиться силами колективу і полягає у фронтальному забезпеченні такого ідеологічного процесу, коли існує не роз'єднане ніякими психологічними й просторово-організаційними бар'єрами духовне, пряме і зворотнє, спілкування між аудиторією слухачів (робітників) і політінформатором.

Оскільки комуністична переконаність — це поєднання знання марксизму-ленінізму, політики й практичної діяльності партії з чуттям, волею і діями людини, то є всі підстави стверджувати, що розглядувана інформація забезпечує політичними знаннями всі ці елементи і тим самим активно впливає на формування суб'єктивної готовності людини до дії згідно з сприятливими знаннями. Знаходячись у потоці безперервної політичної інформації, людина має змогу переконуватися в правильності політики і практичної діяльності партії, комуністичного будівництва. Переконаність, звичайно, має потребу в постійному зміцненні, а тому є необхідним регулярний приплив переконливого конкретного матеріалу для її успішного існування. Такий приплив і покликана забезпечувати політична інформація.

З другого боку, соціально обумовлений, безперервний приплив інформації у виробничому колективі — обов'язковий

фактор зв'язку людини праці з середовищем її духовного розвитку. Добре поставлене політичне інформування збагачує думки й чуття людини, дозволяє їй цілеспрямовано й точно виявляти чіткі ідейні орієнтири.

Було б, мабуть, неправильним виділяти якесь одне або декілька автономних якостей у політичному інформуванні, до функціональних «обов'язків» яких входить формування тих чи інших особистих компонентів, у тому числі переконаності. Скоріше можна і стосовно до інформації виділяти різні за соціальним обсягом і рівнем загальні й специфічні фактори впливу. Тому в дослідженні, проведеному соціологічною групою Харківського міського партії в 1975—1976 рр. за нашою участю, головна увага зверталася на рух, розвиток політичного інформування як цілісного явища на шляху збагачення новими, більш досконалими рисами і на зміни в субординації, взаємозв'язках і взаємодії внутрішніх елементів політичної інформації як єдиного цілого. Дослідження охопило п'ять колективів: заводи — (ХЕМЗ), (ХЕЛЗ), торговельного машинобудування; будівельний комбінат (ДБК-1) і типовий за структурою дослідний інститут (ВНДІОЧЕРМЕТ). Було використано досить широкий арсенал соціологічних засобів (три види фронтальних заочних інтерв'ю, експертні оцінки політінформаційного активу, безпосередні спостереження і т. д.). Завдяки цьому дослідженням було охоплено близько півтори тисячі слухачів, 384 політінформатори, близько 100 керівників різних ланок політінформаційної роботи. Соціологи були присутні на 75 політінформаціях в колективах, провели 157 розгорнутих бесід з активом і рядовими робітниками з даної проблеми. Це, як нам здається, дозволило зробити досить глибокі висновки про постановку справи політичного інформування і визначити деякі шляхи її удосконалення. Покажемо те, що в процесі утвердження, стабілізації і збагачення політінформаційної роботи зростає її авторитет, як джерела знань з різних суспільних проблем. Якщо в 1970 р. (при подібному дослідженні) приблизно 40% робітників вказали на високу значущість бесід політінформаторів, як ідеологічного засобу, то в нашому дослідженні (1976 р.) ця цифра стала більшою — 51,9%. Про цю тенденцію (хоч і з неоднаковою переконливістю в різних колективах) свідчать і такі кількісні показники, як охоплення потенціальної аудиторії політінформацією і регулярність її відвідування. За нашими спостереженнями, на політінформаціях бувають присутні 60—75% робітників і службовців виробничих колективів, а в окремих цехах та відділах — 75—100% (див.: табл. 1.).

З цих даних видно таку загальну тенденцію: в усіх досліджених колективах не менше 60% трудящих, хоч інколи і з мінімальною інтенсивністю, регулярно відвідували політінформації, яка у виробничому колективі стала важливим, невід'ємним духовним фактором, що правильно орієнтує трудящих у постійних

суспільних змінах, у широкому потоці нових даних як у межах свого колективу, так і в навколишньому соціальному середовищі. Звичайно, в самому інформаційному впливові слід виділити неоднозначні, але так чи інакше наявні елементи: соціальна значущість фактів, їх своєрідність, нестандартність, майстер-

Таблиця 1

Регулярність відвідування
політінформацій у лютому—березні
1976 р. (процент слухачів, які були
присутні на бесідах)

Кількість політінфор- мацій, від- віданих слухачами	Об'єкт дослідження			
	ХЕМЗ	ХЕЛЗ	ДБК-1	Завод торгово- го маши- нобуду- вання
Більше 6	42,9	53,0	29,1	28,4
3—4	22,8	20,3	33,4	29,2
1—2	15,1	13,9	26,4	16,7
жодної	13,2	12,2	11,1	25,7

ність політінформатора і т. ін. Все це, певним чином поєднуючись, приводить до деяких стабільних «рівнодіючих», зокрема до того, що коло міжнародних проблем великої соціально-політичної ваги користується найбільшим інтересом слухачів. Аналіз свідчить, що активно і охоче відвідують інформації з міжнародних питань 65% трудящих, з внутрішньополітичних тем — 43,6%, з питань культури й моралі — 36,4%, економічних проблем — 31,02%.

Показовим є місце політінформації серед інших джерел знань (див. табл. 2).

Наведені вище дані (умовно їх можна назвати зовнішніми або підсумковими) не позбавлені суперечливості. Вони відображують діалектику вписування однієї з найновіших (в сучасному організаційному плані) форм ідейного виховання в багатоплановий механізм ідеологічного впливу, яким володіє і оперує виробничий колектив. З другого боку, зовнішні фактори «породжені» і постійно відтворюються внутрішніми, глибинними особистими процесами, найголовнішими серед яких, принаймні в прикладному аспекті даного аналізу, є духовно-

Таблиця 2

Авторитетність джерел інформації
з актуальних проблем
суспільно-політичного життя

Джерело інформації	Роки дослідження			
	1970		1976	
	%	Місце джерела	%	Місце джерела
Газети і журнали	91,2	I	91,57	I
Радіо і телебачення	90,8	II	90,54	II
Лекції	47,6	IV	45,82	V
Заняття в системі партійної та комсомольської освіти	38,9	VII	30,75	VII
Книги	59,7	III	58,7	III
Бесіди політінформаторів	41,4	VI	51,92	IV
Бесіди з товаришами по роботі	45,6	V	45,68	VI

психологічні настанови на тематичний та організаційно-методичний характер подачі інформації. В цьому плані показовими є такі суб'єктивні явища, як мотиви впливу на різні ланки політінформації і на неї, як на цілісне явище. При зовнішній різноманітності мотивів вони піддаються елементарній систематизації і легко «вмістилися» в чотири групи: а) інформаційні («хочу одержати нову інформацію з питань суспільного життя, що цікавлять мене»); б) світоглядні («сподіваюсь одержати пояснення незрозумілим суспільно-політичним явищам»); в) соціальні («прагну розши-

Таблиця 3

Місце фактора	Фактори, що визначають інтерес слухачів до політінформацій	Вплив факторів на загальний індекс	
		Незначною мірою	Великою мірою
I	Новизна даних	50,81	16,44
II	Зв'язок політінформацій з життям колективу	34,35	21,72
III	Вміння інформатора відповідати на складні питання	24,35	22,65
IV	Тематика інформації	27,64	16,14
V	Можливість невимушено ставити запитання	28,37	13,95
VI	Вміння інформатора зважати на рівень підготовки аудиторії	22,18	16,86

рити знання про свій колектив, його настрої, запити, інтереси»); г) практичні («хочу здобути досвід політінформатора по роз'ясненню складних суспільно-політичних явищ, одержати під час дискусій на політінформаціях полемічні навички, вміння захищати свої позиції») і т. д.

На нашу думку, характерною є також і структура оціночних критеріїв слухачів стосовно різних компонентів політінформації (див. табл. 3).

Цікавими є дані щодо корисності слухання політінформації. Більшість опитаних (52,43%) вказали на те, що «політінформація сприяє формуванню і закріпленню комуністич-

ної переконаності членів колективу». Багато слухачів (44,8%) відзначили колективістсько-згуртовуючу роль інформації («допомагають тіснішому об'єднанню колективу, кращому пізнанню один одного»). Решта робітників (41,9%) підкреслили соціальну значущість бесід політінформаторів («сприяють з'ясуванню членами колективу його цілей і завдань»).

Отже, аналіз таких психологічних показників, як оцінка слухачами корисності інформації, структура факторів, що формують інтерес до них, і, нарешті, зростаючий з кожним роком авторитет політінформацій, як активного ідеологічного засобу, дозволяє стверджувати, що політична інформація — надійне джерело зміцнення комуністичної переконаності особи.

На питання, якими шляхами удосконалювати в цілому процес політичного інформування і його окремі ланки, не можна

відповісти однозначно. Разом з тим можна накреслити деякі узагальнюючі напрями, які, на наш погляд, справлять комплексний вплив на постановку справи політінформування, підвищать його світоглядну ефективність. Одна з вузлових проблем тут — особа носія інформації. Очевидно, недостатнім буде підвищити загальноосвітній рівень політінформаторів, що вже робиться. Аналіз свідчить, що деякі політінформатори не мають, а окремі — пасивно ставляться до свого доручення, замість того, щоб виконувати його адекватно інтересам слухачів (у плані змісту і оперативності бесід). Адже ефективність тоді буде максимальною, коли новій події, факту, що, можна сказати, з класових позицій емоційно переживається радянською людиною, породжуючи глибокі інформаційні потреби, відповідатиме оперативна (не стільки за часом, скільки за оперативним коментаторським розкриттям), вдумлива бесіда політінформатора. Звідси — необхідність вжиття організаційних заходів для впорядкування потоку інформації шляхом навчання носія інформації психолого-педагогічним основам викладацької роботи.

Доцільно, очевидно, створити (при умові, звичайно, експериментального випробування) проміжні інформаційні ланки між семінарами, як основної форми навчання інформаторів. Такі ланки можна створити через визначення головних тематичних напрямків і окремих проблемних бесід, запровадження груп політінформаторів-методистів, введення наставництва в роботу політінформаційного активу. Потребує удосконалення і механізм оцінки діяльності політінформаторів. Стимулювання їх роботи треба будувати на принципах диференційованого врахування активності, ерудиції, методичного потенціалу кожного ідеологічного працівника.

Конструктивного поліпшення вимагає також технологія руху політичної інформації, а саме: часова межа бесід, дозування в них теоретичного і фактичного матеріалу, характер ведення бесід. Як нам здається, їх світоглядна спрямованість буде чіткішою, якщо стабільніше діятиме прямий і зворотний зв'язки між слухачами і носієм інформації. Частину політінформацій треба проводити не тільки на основі перспективних та поточних планів, приурочення до різних знаменних дат, але й за безпосередніми заявками самих слухачів. На це орієнтує XXV з'їзд КПРС, ставлячи завдання активного і творчого вивчення громадської думки. У доповіді на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК партії Л. І. Брежнев так визначив головне завдання ідеологічних кадрів: «Наша пропаганда — як всередині країни, так і за кордоном — повинна чутко реагувати на зміни, що відбуваються в світі, повинна бути дохідливою і переконливою» [2, с. 25]. Працюючи в цьому напрямку, творчо удосконалюючи механізм політичного інформування, наші ідеологічні працівники можуть домогтися того, щоб радянська людина поєднувала

в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, постійне прагнення до висот знань, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги [див. 3]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Матеріали XXV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1976. 324 с.
2. Брежнев Л. И. Речь на октябрьском (1976 г.) Пленуме ЦК КПСС. — «Коммунист», 1976, № 16, с. 3—16.
3. О 60-ой годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. Постановление ЦК КПСС от 31 января 1977 г. — «Правда», 1 февр. 1977 г.
4. Краткий словарь-справочник политинформаторов и агитаторов. М., 1973 г.
5. Большая Советская Энциклопедия, т. 10. Изд. 3, М., 1972.
6. Идейно-воспитательная работа в производственном коллективе: опыт, проблемы. М., «Советская Россия», 1976. 304 с.
7. Боровиков В. И., Попович И. В. Современные проблемы политической информации и агитации. М., «Мысль», 1969. 120 с.
8. Политическая информация. М., Политиздат, 1973. 192 с.
9. Политинформаторы (из практики устных выступлений перед трудящимися). М., Политиздат, 1968. 222 с.
10. Политическая информация (некоторые вопросы теории и практики). М., «Мысль», 1974. 140 с.
11. Політична інформація. Київ, «Наукова думка», 1973. 200 с.

З М І С Т

Дергачова Л. Г. Питання пролетарського інтернаціоналізму в теоретичній спадщині Ф. Енгельса 80-х—90-х років XIX ст.	3
Нечипуренко В. І. Інтернаціональна солідарність народів у період Жовтня	9
Чижигов В. А. Засновники наукового комунізму про роль робітничого класу у розвитку національних відносин	15
Недашківська Л. М. До питання про методологічну роль лєнінського визначення класів у дослідженні соціальної структури соціалістичного суспільства	21
Довбня О. М. Вплив змін у характері праці на зближення колгоспного селянства з аграрним загоном робітничого класу	28
Личко Б. Т., Устименко М. О. Про соціальні основи колгоспної демократії і деякі тенденції її розвитку на етапі зрілого соціалізму	36
Тарасова Л. Л., Гуріна Г. Г. Щодо змісту поняття «політична культура» робітничого класу	43
Астахова В. І. Питання формування і розвитку соціалістичної інтелігенції в радянській науковій літературі	48
Уколов А. І. Удосконалення політичної інформації як фактора виховання комуністичної переконаності членів виробничого колективу	54

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 168

Научный коммунизм

Выпуск 13

(На украинском языке)

Харьков

Издательство при Харьковском
государственном университете
издательского объединения «Вища школа»

Редактор *В. К. Горбатько*

Художний редактор *А. С. Романова*

Технічний редактор *Г. П. Александрова*

Корректор *М. Ф. Христенко*

Информ. бланк № 2947

Здано до набору 30.09.77. Підписано до друку 13.04.78.
Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 1. 4 умовно-
друк. арк., 4,7 облік-вид. арк. Тираж 1000. Вид. № 552.

БЦ 09160. Зам. 2153. Ціна 65 коп.

Видавництво при Харківському державному університеті
видавничого об'єднання «Вища школа». 310003,

Харків-3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16. Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі.

Харків-3, Університетська, 16.

ДО ВІДОМА ЧИТАЧІВ!

У Видавництві при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа» **ВИЙШЛА В СВІТ КНИГА.**

Мазаєва Е. Б., Паточкін В. Ф.
Проблеми етики і морального виховання в теоретичній спадщині В. І. Леніна
(мова рос.).

У монографії викладені деякі методологічні принципи марксистсько-ленінського аналізу проблем етики і морального виховання. Показано значення ідейної спадщини В. І. Леніна для дослідження актуальних питань теорії комуністичної моралі і практики виховної роботи.

Автори розглядають недостатньо висвітлені у філософсько-етичній літературі питання про детермінанти моральної свідомості в умовах розвинутого соціалізму, взаємодію психологічних і ідеологічних компонентів моральної свідомості діалектики морального ідеалу.

Монографія розрахована на науковців і викладачів вищих навчальних закладів.

У 1978 р.

ГОТУЄТЬСЯ ДО ВИПУСКУ В СВІТ
колективна монографія «Радянський спосіб життя і комуністичне виховання студентів» (мова рос.), під редакцією професора К. О. Байрачного.

У монографії на основі великого фактичного матеріалу досліджуються актуальні питання виховної роботи серед студентів. Автори акцентують увагу на тих високих вимогах, які ставляться до системи підготовки фахівців сучасним рівнем розвитку суспільної практики і наукового пізнання. Ці питання розглядаються крізь призму ленінських принципів комуністичного виховання, основою якого є практика реального соціалізму, соціалістичний спосіб життя.

Розглядаються конкретні питання комуністичного виховання студентів: формування наукових уявлень про природу і суспільство, естетичного, морального і атеїстичного світогляду, а також правове виховання і соціалістична дисципліна в студентському колективі.

Монографія розрахована на науковців, викладачів вузів, пропагандистів.

Літературу видавничого об'єднання «Вища школа» Ви можете придбати у спеціалізованому магазині за адресою:

Харків-78, вул. Петровського 6/8,
магазин № 8. Тел. 47-80-20.

